

OBSAH

<i>Jaroslava Krasnická: Pojmenování českých lidových tanců . . . . .</i>	129
<i>Rudolf Kuchar: Slovo svedomie v historickom vývine slovenskej právnej terminológie . . . . .</i>	163

Diskusie

<i>Vladimír Adámek: Názvosloví obalové techniky . . . . .</i>	170
<i>Jiří Veselý: Několik poznámek k šachové terminologii . . . . .</i>	182

Zprávy a posudky

<i>Ladislav Dvonč: Gramatické dielo Antona Bernoláka . . . . .</i>	189
--	-----

ČESKOSLOVENSKÝ TERMINOLOGICKÝ ČASOPIS
orgán Československej ústrednej terminologickej komisie
pri Prezídiu ČSAV

ROČNÍK V – ČÍSLO 3

Vydáva

YDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED V BRATISLAVE

Hlavný redaktor dr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor Ivan Masár

Redakčná rada: člen korešpondent ČSAV Jaromír Bělič, dr. Ján Horecký, DrSc., prof. dr. Milan Jelínek, CSc., prof. dr. Eugen Jóna, CSc., Jaroslav Kuchař, CSc., Ivan Masár, dr. Štefan Peciar, CSc.

Redaktor časopisu Andrej Šumec

Technický redaktor Vladimír Štefanovič

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27. Vychádza raz za dva mesiace. Ročné predplatné Kčs 24,-. Jednotlivé číslo Kčs 4,-. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS – ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo námestie 48, Bratislava. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS – ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Polygrafické závody. n. p., závod 2, Bratislava. Povolené rozhodnutím SNR č. 28204/61. K-11*61051

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966

Kčs 4,-

POJMENOVÁNÍ ČESKÝCH LIDOVÝCH TANCŮ

Jaroslava Krasnická

Četné názvy lidových tanců jsou cenným materiálem nejen z hlediska folkloristického, ale i jazykového. Zachycením některých starších (často nářečních) slov nebo jen starších hláskových slovních podob dávají možnosti využití především pro práci v oboru tvoření slov a slovníku lidového jazyka. Je tu zajímavé sledovat, jakými slovotvornými prostředky byla tvořena nová slova — jména tanců, i srovnávat pojmenovovací procesy fungující při vzniku tanečních názvů vůbec.

Materiál pro práci tu poskytují tištěné i rukopisné sbírky lidových písní a tanců. Tyto zápisy a zprávy o tancích jsou různého stáří a zachycují většinou též lokalizaci pojmenovaného tance; lze tedy jeho název sledovat jak z hlediska vývoje, tak i z hlediska jazykového zeměpisu, srovnat s již známými údaji o lidovém jazyce té či oné oblasti.

Při práci s materiálem a při jeho hodnocení se však vyskytne řada problémů. Zápisy, sbírky lidových tanců jsou různé úrovně a věrohodnosti, což vyplývá už z okolnosti, že vznikaly z různých pohnutek, k různým účelům. Sběratelé byli ovlivněni různými myšlenkovými proudy (např. osvícenský racionalismus s reálnějším pohledem na lidovou kulturu a proti tomu romantický přístup k lidovému umění se zřetelně meliorizující tendencí).

Základní otázkou bývá, zda je název opravdu lidový nebo umělý, zda byl vytvořen lidovými tanečníky a hudebníky nebo jen sběratelem z důvodů metodických či typologických. Novější zápisy bylo ovšem možno většinou ověřit přímým dotazem u sběratele, ale u starších sbírek je tato otázka téměř neřešitelná.

Právě tak je třeba rozlišit, zda jde o skutečné pojmenování určitého tance, taneční jednotky nebo jen označení stylu nebo udání tempa v zápisech hudby (např. ve sbírce Rittersberkové označení „zdlouha“, u Krolmusa „dokola skákavě“ či „zdlouhavě dokola“ nebo na Chodsku popisované „vod zemí“ apod.).

357
6-2

Protože tu jde většinou o adverbia, jsou tyto výrazy blízké skutečným názvům tanců typu *Dokola, Dokolečka*.*

Obtížnější někdy je posoudit, zda jde o pojmenování taneční jednotky nebo o název typový, všeobecný. Avšak vzhledem k tomu, že je mezi oběma druhy těsný vývojový vztah (viz Z. Nejedlý o postupné typizaci lidových tanců v sousedskou a skočnou — B. Smetana IV, s. 356-7), je pro naše účely příliš detailní a zbytečné zabývat se touto otázkou, která přísluší spíše folkloristické typologii.

Právě tak bývá často sporné, zda jde o název tance nebo jen části určitého obřadu, pojmenování zvyku apod. (Např. název *Doušky*: Waldau jím označuje tanec, Krolmus zvyk; v Kolovratském rukopise je u nápěvů lidových tanců mezi jinými uvedeno označení *Svatba*).

Z povahy starších pramenů plynou ještě další potíže. Jde totiž často o pouhé zmínky o tancích v jiném kontextu (především historických zápisů, např. Paměti Jeníka z Bratřic), seznamy různé podrobnosti (např. seznam tanců z litomyšlského panství z roku 1836, který má výhodu přesných údajů místa i času výskytu tanců, ale o nich samých nic nepraví). V takových pramenech tedy nemíváme ani záznam melodie či textu taneční písně, natož popis tance, který je přinejlepším omezen jen na zcela povšechnou slovní charakteristiku (Waldau). Tím se pak stává, že motivace pojmenování je už skrytá.

U nejstarších pramenů často přichází v úvahu i otázka správného překladu německých názvů českých tanců zpět do češtiny. Hlavně je třeba rozhodnout, kterou příponu zvolit z bohatého inventáře slovtvorných sufixů u názvů lidových tanců obvyklých (např. u Rittersberka a v Kolovratském rukopise je uveden název *Tanz Rückwärtz* — jemuž by v českých odpovídal *Zpáteční, Zpátečná*, snad i *Zpátečnická*; nebo u označení *Der Klatscher* může jít o naši *Plácavou, Tleskavou, Pleskačku* apod.). Někdy bývají v německém textu i české taneční názvy,

*) Otázka přesného rozlišení skutečného pojmenování určité taneční jednotky na jedné straně a proti tomu zmíněného označení tempa nebo stylu či obecného názvu celého tanečního druhu na straně druhé má i důsledky pro pravopis. Jako skutečné názvy chápeme pouze pojmenování konkrétního tance, která tudíž je třeba psát s velkým začátečním písmenem na rozdíl od případů ostatních; malé začátečné písmeno je běžné u oněch typových názvů, užívaných i mimo oblast lidového jazyka, jako např. *polka, valčík* aj.

a to buď uvedené v prvním pádě (Waldau) nebo i s pády nahodile střídanými (např. v seznamu z litomyšlského panství je v prvním pádě *Třinožka*, *Sekejna*, *Furiant*, ale ve čtvrtém pádě *Vopici*, *Krávu*, *Slepičku* apod).

Pojmenování lidových tanců

I ————— I —————

jednoslovná ————— vícéslovná

- a) motivovaná (*Dupák*)
 b) nemotivovaná (*Měkota*)

- a) motivovaná
 (*Na půl skoku*)
 b) nemotivovaná
 (*Co dělá má panenka*)

II ————— II —————

motivovaná ————— nemotivovaná

popisující:

- a) způsob tance
- krok (*Obkročák*)
  - tempo — rytmus (*Couravá*, *Pětičtvrtní*)
  - průvodní děj, pantom. prvky (*Mašina*, *Hrozička*)
  - rekvizita (*Šátečková*)
  - směr, půdorys (*Rak*, *Vosmička*)
  - počet tanečníků (*Čtyřpárová*)
  - obtížnost (*Fexír*)

- a) incipit — celý výraz
 (*Co dělá má panenka*)
 b) jedno ze slov incipitu
 (*Měkota*)
 c) slovo z dalšího textu
 (*Slaviček*)
 d) přetvořené slovo připomínající text
 (*Makovička*)
 e) slovo vykládající obsah textu
 (*Strašák*)

- b) místo (*Slemenská*)
 c) příležitost, např. obřad, zvyk, událost (*Voračka*, *Barikádnická*)
 d) stáří tance (*Starodávná*)
 e) vztah k tanečníkům, např. soc. skupině (*Sevcovská*, *Sousedská*)

Popisnost je realizována ————— Popisnost je realizována —————

slovotvorně ————— sémanticky

- a) odvozeniny (*Dupák*, *Proplétačka*, *Skočná*)
 b) složeniny (*Majncpolka*, *Čtyřpárová*)
 c) zkracování (*Tramlička*)
 d) slova přejatá, kalky, zkomoleniny (*Lendler*, *Zpáteční*, *Minet*)

- metafora — metonymie
 (*Kuželka*) — (*Kanafas*)

Pojmenování jednoslovná a víceslovná

I když toto formální hledisko dělení tanečních názvů není podstatné, přece pro charakteristiku pojmenování lidových tanců poskytuje několik obecných poznatků. — Obojí pojmenování (jednoslovná i víceslovná) mohou být přitom z významového hlediska buď motivovaná nebo nemotivovaná. Početně značně převyšuje skupina názvů jednoslovných, zvláště když uvážíme, že víceslovné incipity typu „Co dělá má panenka“ nebo „Pásla jeleny“ nejsou z našeho hlediska vlastně názvy v pravém slova smyslu. Zřetelně je to patrné ze srovnání s víceslovnými názvy popisnými (motivovanými), kterých je poměrně málo, ale zato nejpřesněji vystihují podstatu tance (např. *Proti sobě, Vostrým k sobě, Přes krok, Na krok, Na půl skoku, Na bobku, Z nohy na nohu* atd.); ty jsou samozřejmě v kontextu nesklonné.

Zvláštní typ dvouslovných pojmenování, patrně novější, je spojení přídavného a podstatného jména nebo i dvou podstatných jmen. V prvním případě jde obvykle o bližší určení tance obecně rozšířeného ve více variantách zpřesňujícím popisným přívlastkem. Tento přívlastek pak konkretizuje např. styl tance (*Nakračovaný šotyš, Válennyj minet, Skákavý valčík, Šlapáková mazurka, Zpáteční polonéza* apod.). Tyto názvy nevyjadřují vždy ani na opravdu lidové pro přílišnou snahu po přesnosti popisu, až instruktivnosti. Podobně jako pojmenování, kde je blíže určováno přívlastkem slovo *tanec*: *Zpáteční tanec, Zrcadlový tanec, Třaslavyj tanec*. Jindy u těchto obecně známých tanců přívlastek konkretizuje pouze jejich zvláštní variant udáním místa původu: *Křestovské kolečko, Čikvačská mazurka, Doudlebská polka* apod.

Od typu s přívlastkem *tanec* popisujícím přímo se jen nepatrně liší velmi podobná spojení, kde však přívlastek určuje *tanec* pomocí jisté lidové metafory (*Strouhanej šotyš, Královská procházka*) nebo užitím ustáleného přeneseného slovního významu: *Zelený (= povedený) kúsek*.

Jinou dvouslovnou formou novějších názvů lidových tanců je spojení dvou podstatných jmen. Buď je to opět určení obecně známého tance neshodným přívlastkem (*Kolečko smrti*), nebo jakýmsi volně připojeným substantivním přídomek, který toto širší typové pojmenování zpřesňuje — může být motivovaný i nemotivovaný: např. *Polka—Pepík* (podle textu písně), *Valčík—lajdák* (podle způsobu tance). Ojedinele bývá

ve funkci tohoto ustrnulého přívlastku i citoslovce: *Hopvaler, Tramlam-polka*.

Pojmenování motivovaná a nemotivovaná

Rozdělení názvů českých lidových tanců na motivované a nemotivované odpovídá hlavnímu dělicímu principu významovému. Z tohoto hlediska lze také jediné hodnotit míru jazykové invence a fantazie působící při tvorbě tanečních pojmenování.

1. Pojmenování motivovaná

Odrážejí v názvu nějaký údaj o tanci, prostředky slovtvornými nebo sémantickými ho popisují. Z různých charakteristických rysů tance vybírají pro jeho pojmenování náhodně pouze jednu stránku:

a) způsob tance

Nejčastěji je popisován taneční krok, který tvoří vlastní podstatu tanců (*Natřásák, Obkročák, Houpavá, Potřáslavá, Z nohy na nohu, Pádavec, Kolibačka* apod.). Výrazně charakterizuje tanec i udání tempa a rytmu v názvu (*Loudavá, Couračka, Pětičtvrtní* apod.). Je možné, že taneční a hudební formu (ABA') metaforicky vystihuje starý název *Nadívajna* (jako apelativum z východních Čech užíváno pro název jídla s ovocnou náplní).

Mnoho názvů je motivováno průvodním dějem v tanci, pantomimickým prvkem výrazně charakterizujícím tanec nebo držení při tanci (*Hrozivá, Plácavá, Řezanka, Ševcovská, Jukačka, Líbanka, Křížalka, Hoblovák*). Jméno tanci dává i taneční rekvizita, která se při něm užívala: *Placek* (= svatební koláč), *Korbel, Šátečková, Koště, Věnečková, Zrcadlový* apod.

Výrazně charakterizuje tance též taneční směr nebo zvláštní půdorys: *Zpáteční, Rak, Vosmička, Kuželka, Kolo, Kolečko, Křížák, Proti sobě* aj.

V některých tancích je přesně stanoven počet tanečníků, což odrážejí i jména jako *Sestipárová, Čtyřpárová* apod.

Některé názvy tanců — např. *Fexír* (z něm. *vexieren* = škádlit, trápit), *Mateník, Kolečko smrti, Naschvál* jsou motivovány stupněm obtížnosti tance.

Způsob tance není ovšem názvy popsán natolik přesně, aby

vyčerpával všechny podstatné znaky. Tak např. dochází na základě vnější podobnosti k metafoře v pojmenování *Vrták*. Tento název však může, aniž je souvislost porušena, označovat dva zcela odlišné tance (jeden z nich je podobný prudkým vířením *Obkročáku*, druhé je zvláštní jihočeské *Kolečko se „zavrtáváním“* do země).

b) místo

V mnohých názvech lidových tanců je často základem jméno místa, kde tanec vznikl, kde se tančil nebo jehož styl připomíná: *Šotyš, Sasák, Tylor, Štajer, Bajr, Bavorák, Skotská, Štajdyš, Rychnovka, Pardubák, Blížňovák, Zbraslavák, Rokycanská, Libichovská, Slemenská, Opočenská* aj.

Někdy bývalo udání místa ve jméně tance bližším rozlišením tanců obecně známých, přesnějším označením místního variantu: *Křestovské kolečko, Jarošovská polka*.

c) příležitost

Jméno tance udává často příležitost, za které tanec vznikl, při které se tančival, ke které se nějak vztahoval. Někdy též označoval součást obřadu, zvyku, jindy odrážel i aktuální politickou událost, jméno význačné osobnosti: *Voračka, Vošatka* (část svatebního zvyku), *Čepení, Přástevnícká, Barikádnická, Parlament, Konštituce, Karibaldi, Napoleon*.

d) stáří tance

V některých případech mluví jméno tance i o jeho stáří, třebaže ho určuje podle povědomí tanečníků jen velmi nepřesně: *Staročeská, Starodávná, Nový svět* (ve své době módní tanec).

e) vztah k tanečníkům

Velké množství tanečních pojmenování je motivováno jmény tanečníků, ke kterým je tanec v nějakém vztahu, kteří jej tančili, jichž byl určitou výsadou nebo které nějak, třeba žertovně, napodobuje, např.: *Ševcovská, Sousedská, Kaplan, Tkalcovská, Hulán, Žid* apod.

2. Pojmenování nemotivovaná

Nepopisují nijak způsob tance, ani o něm nepodávají jiné údaje. Vznikají různým způsobem z textu písně, která k tanci

byla zpívána. Jde tu v podstatě o několik druhů těchto pojmenování.

A. Incipit — názvem je prostě počátek taneční písně bez jakékoliv další úpravy:

- a) často bývá u širších názvů typových k bližšímu jejich rozlišení, k označení taneční jednotky — např. *Mateník* (obecný název) — *Až pudeš z hospody* (název tance);
- b) není dochován jiný (motivovaný) název, třebaže jde o samostatnou taneční jednotku, která nemá ani širší typové pojmenování, např. *Co dělá má panenka*, *Honzičku*, *poskoč si apod.*

B. Jedno výraznější slovo bylo vyčleněno z textu a povýšeno na název tance („zkrácenou citací textu“ O. Zich — Nár. věstník čsl. XI, s. 403);

- a) slovo přímo z incipitu: *Oral* jsem měkotu — *Měkota*, *Hrnčír* pálí — *Hrnčír*, *Ukradli* jsme krávu — *Kráva* apod.;
- b) některé slovo z dalšího textu, třeba i z jiné sloky — např. *Přes veliké lesy letí ptáček* jeho jméno je krásný slavíček — tanec *Slavíček*.
nebo 1. sloka: Jede sedlák z posvicení. . . . . | tanec
2. Sloka: Prodal sedlák, prodal pšenku . . . | *Pšenička*

Zde též dochází k duplicitě názvů, ale jen zdánlivé, protože jména nejsou opět na stejné typologické úrovni: *Kozel* (obecný název) — *Karafiát* (název taneční jednotky), podobně *Klatovák* — *Kráva*, *Mateník* — *Zouvák* atd.

C. Názvem je konkrétní substantivum, svědčící o tom, že v textu dnes už neznámé taneční písně nebo některé další nedochované sloky se o něm zpívalo — např. *Cikánka*, *Cvrček*, *Bzikota*, *Cukrabant*, *Kaprál*, *Marcelín*, *Pelikán*, *Sekejna*, *Straka*, *Strnad*, *Trakač*, *Trám*, *Trdlíce*, *Škopíček*, *Vopice*, *Vosňák*, *Voštěpačka*, *Vousř*, *Mráz*, *Zouvák* aj.

D. Slovo není v podobě, v jaké je zachycuje název, v textu obsaženo, pro funkci tanečního pojmenování bylo nějak přetvořeno:

- a) pouhou derivací, např. *Šel* zahradník do zahrady — *Zahradníček*, *Já* jsem tesaříček — *Tesař*;
- b) slovo je přetvořeno asociací jiného běžného slova se stejným základem — např. od textu „Jaká by to hanba byla“ vznikl název tance *Hambalky*, spojený i s jinými, v lidovém jazyce běžným významem. Někdy má tanec dvě jména,

či nemotivované. U některých místních variantů pak často bývá zřetelná už jen jedna cesta.

Někdy se i velmi podobné názvy liší co do motivovanosti – např. *Šupák* a *Šupaná*. Oba názvy vypadají jako motivované, odvozené od slovesa *šupati* či *šoupati*, které tu naznačuje způsob tance. To však platí jen o názvu *Šupák*, zatím co *Šupaná* je jméno utvořené pouze na základě textu, v němž se opakuje výraz „Hop-šup!“.

Hojné jsou však i případy, o nichž píše Jan Neruda, kdy má více tanců společný název. Docházelo totiž k přenášení jména z jednoho tance na druhý na základě jejich nejružnější podobnosti pohybové, melodické, textové aj. Původní souvislosti mezi tanečními varianty bývají však časem zatemňovány, hlavně když se opírají o podobnost textu, který už v případě některého variantu není znám. Takovému nejjednodušší porušení souvislosti je např. u jihočeského tance *Břítva*, který už nemá text (o břitvě), ale melodie odpovídá tanci *Břítva* z jiných krajů, odkud tento text známe. Souvislost hudební je tedy zřejmá, i když pohybová i textová byly porušeny. V případě tance *Manžestr* z Hradecka zase jde nejen o zcela jiný tanec (po stránce pohybové i hudební), ale je zde i zcela jiný text. Je tedy jedině možné, že v původní písni nebo v některé další sloce dnes známé písni bylo slovo *manžestr* jako v ostatních známých variantech a pak zůstal jen tanec na tuto píseň tančený, třeba od jiných *Manžestrů* odlišný.

O. Zich přímo předpokládá přenášení názvů na podkladě pouhé podoby taneční nebo hudební u tanců *Hulán*, *Obkročák*, *Oves*, *Pavouk*, *Sedlák*, *Šoupaná*, *Štajryš*, *Vrták*, *Zpáteční* aj.

Způsob realizace popisnosti pojmenování

Popisnost se v pojmenování tanců realizuje dvojnásobně – buď vlastním slovotvorným postupem nebo jen sémanticky, kdy ve skutečnosti nevzniká nové slovo, ale je pro funkci pojmenování využito již existujícího slova, označujícího jistou skutečnost, k níž má pojmenovávaný tanec nějaký vztah.

A. Z vlastních slovotvorných postupů je daleko nejfrekventovanější derivace; skládání a přejímání slov jsou dosti řídké a zkracování je zcela ojedinělé.

I. Derivace

I mezi nemotivovanými názvy tanců je mnoho slov odvoze-

ných, i když pochopitelně ne tolik, jako u názvů motivovaných – popisných, kde je odvozování hlavním slovtvorným postupem, např. od slovesa, vyjadřujícího povahu taneční činnosti odvozujeme různými příponami název tance. U nemotivovaných je odvozování právě onou modifikací slova z textu (*makoviště – Makovička*) nebo slova, vyjadřujícího obsah textu (Když jsem chodil do školy . . . *Školácká*). Na rozdíl od motivovaných názvů tu však nejde o skutečné tvoření slov, o odvozování nového slova, ale často pouze o využití známého (odvozeného) slova, užívaného již k označování jiného předmětu (hlavně z venkovského prostředí, např. jména náradí apod.). Často pak i tato pojmenování nemotivovaná jsou odvozena od sloves, která však nevyjadřují činnost taneční; k derivaci je tu použito stejných přípon jako u názvů motivovaných, takže vznikají formálně stejné typy názvů motivovaných a nemotivovaných, např.: *Trásák – Zouvák; Propletačka, Rejdovačka – Pobijačka, Voštěpačka* (protikladné názvy, formálně stejné se liší jen popisností názvu ve vztahu k označovanému tanci).

Někdy ovšem, když se pojmenovávací postupy kříží a doplňují, ani k tomuto zřetelnému rozdílu nedochází. V případech jako *Moták, Vrták, Sekačka, Řezačka* apod. je odvození popisného názvu od slovesa značícího taneční činnost kombinováno přejímáním slova formálně stejně utvořeného, ale označujícího již konkrétní předmět.

Z derivačních postupů, které se u nemotivovaných názvů uplatňují, převládá deminuce. Dochází k ní v hojné míře ze snahy po zjemnění, zpoetizování textu nebo jen názvu: *Tesaříček, Řemesníček, Řezníček, Sedláček, Mysliveček, Panáček, Tatíček, Koniček, Kozlíček, Ráček, Slaviček, Škopíček, Kozlík, Kolovrátek, Andulička, Cedulička, Cibulička, Mrkvička, Makovička, Pšenička, Růžička, Slepíčka, Zežulička, Sekyryčka, Kobylenka, Myška, Prkýnko* aj.

Postup opačný – augmentace (pouze jako uplatnění přípon s citovým zabarvením) – tvoření zhrubělých jmen je jen ojedinělé (*Židák*).

Zajímavá je i frekvence tzv. přechylování, tvoření ženských protějšků od mužských jmen. Bývá využito pro vystižení těsnějšího vztahu a vzájemné závislosti nebo jen podobnosti dvou tanců (*Rejdovák – Rejdovačka*, ale i *Hulán – Hulánka, Husar – Husarka, Kaplan – Kaplanka, Kaprál – Kaprálka, Kozel – Kozelka, Šotyš – Šotyška, Bavorák – Bavoračka* aj.). Jak je patrné z uvedených příkladů, je přechylování stejně zastoupe-

no u jmen motivovaných i nemotivovaných. Pro utvoření jména tanečního protějšku nebývají však přechylována deverbativa (jména odvozená od sloves) s výjimkou Rejdováka a Rejdovačky. Není takovým doplňujícím se protějškem např. dvojice *Šoupák – Šoupačka*; zde jde spíše o názvy synonymní.

Celkem je možno říci, že třídění tanečních názvů z hlediska formálního – podle slovtvorných přípon pro hledisko významové valné ceny nemá, protože přípony bývají voleny náhodně, libovolně, beze smyslu pro jakýkoli pojmenovávací systém, ale především podle nějakého existujícího modelu – tedy jména jiného tance. Přípony k jednomu základu jsou rozličné, např. *Řezníček – Řezník – Řeznická*; *Kozel – Kozlík – Kozlíček – Kozelka*; *Dupák – Dupavec – Dupavka – Dupavá* apod.

Přesto podáváme alespoň stručný přehled derivačních typů a nejfrekventovanějších přípon. Na první pohled jsou z jednotlivých slovních druhů mezi jmény tanců zastoupena nejvíce podstatná jména a zpodstatnělá jména přídavná. Dělitkem je však především zjištění, od čeho jsou tato jména odvozena.

1. Deverbativa – pojmenování odvozená od sloves

Deverbativ je nejvíce, což vyplývá ze skutečnosti, že tanec je činnost, děj.

a) substantiva

- muž.:   -ák: *Dupák, Hoblovák, Hoplák, Klouzák, Kopák, Klempák, Ležák, Moták, Natřasák, Oklepák, Obkročák, Rozkročák, Skočák, Šlapák, Šoupák, Šupák, Točák, Třasák, Rejdovák, Vrták* (nemotiv. *Brumlák*),
          -áč: *Kopáč*,
žen.:   -ka: *Procházka, Špacírka*, snad též *Drimajka*,
          -ačka: *Couračka, Houpačka, Jukačka, Klouzačka, Kolíbačka, Pleskačka, Proplétačka, Přibíračka, Rejdovačka, Sedačka, Šoupačka* (z nemotiv. původem jména nástrojů jako *Pobíjačka, Voštěpačka*),
          -ička: *Hrozička*,
stř.:   -ní: *Líbání*;

b) adjektiva (substantivizovaná)

- muž.: -nej: Chozenej, Proplítanej,
žen.: -avá: Bublavá, Couravá, Dupavá, Houpavá, Chytavá, Jukavá, Kejbavá, Klekavá, Kukavá, Loudavá, Plácavá, Potřaslavá, Připosedavá, Skákavá, Soupavá, Tleskavá, Ůtikavá,
-ivá: Bučivá, Honivá, Hrozivá, Plačtivá, Procházivá,
-aná, -ená: Hopkovaná, Chytaná, Kukaná, Líbaná, Nabíhaná, Přehazovaná, Šupaná, Zadržovaná, Zastavovaná, Zatahovaná, Kradená,
-ná: Skočná,
-tá: Klenutá.

2. Pojmenování odvozená od podstatných jmen

a) substantiva

Většinou se tvoří od základů místních jmen. Ojedinele též u nemotivovaných od různých substantiv z textu, např. *Hambalák*, *Slouhovák*, *Zubák* apod.

- muž.: -ák: Bavorák, Blížňovák, Bydžovák, Křestovák, Klatovák, Pardubák, Zbraslavák,
-ec: Klatovec, Krakovec,
-ník: Latovník,
žen.: -ka: Rychnovka,
-anka: Chodovanka,
-ačka: Bavoračka, Pardubačka, Roveňačka, Žinkovačka.

b) adjektiva (substantivizovaná)

Kromě názvů odvozených od základů místních jmen bývají adjektivními příponami někdy odvozována jména tanců i od substantiv jiných významových okruhů (většinou názvy nemotivované, utvořené podle některého slova z textu).

- pouze žen.: -cká: } Budějovická, Chroustovská, Ledečská, Libichovská, Libonická, Litoměřická, Opocenská, Protivínská, Příhradzská, Rokycanská, Rychnovská, Skotská, Sukoradská, Třeboňská, Tuchoměřická, Zákolanská, Zálešanská aj.
-ská: }

Často též názvy odvozené od jmén zaměstnání a stavů:

Cibulářská, Hrnčířská, Tkalcovská, Kaplanská, Kovářská, Komediantská, Mlýnářská, Myslivecká, Polbírská, Přástevnická, Řeznická, Sousedská, Ševcovská, Školácká, Tesařská, Vojenská, Vochčácká, Zahradnická (z nemotiv. též *Copařská, Přástevnická, Vinická, Zpátečnická, Zabařská*),

-ová: (od jména rekvizity nebo průvodní okolnosti) *Šátečková, Věnečková, Hubičková* (z nemotiv. *Hrachová*),

-ná: *Kolomazná* (nemotiv.).

3. Pojmenování odvozená od přídavných jmen

Jde pouze o podstatná jména, většinou sekundárně tvořená od deverbativních názvů adjektivního typu *Dupavá*. Např. *Dupavá* — *Dupavka, Bublavá* — *Bublauka*, podobně *Válenka, Kolíbabka, Kolíbanka, Řezanka, Líbanka*; ojediněle též mask. *Dupavec, Pádavec*.

4. Pojmenování odvozená od příslovci

Tvoření zcela ojedinělé: *Zpátečná, Zpáteční*.

5. Pojmenování odvozená od sousloví

Popisné názvy jsou často obvyklými příponami odvozovány od dvouslovných výrazů — např. dva kroky — *Dvoukročák*, podobně *Čtyřkročná, Dvojskočná, Pětičtvrtní, Čtyřpárová* aj.

Pozoruhodná je u názvů tanců derivační pestrost, množství přípon, které jména tanců vytvářejí. Často tato rozmanitost formálních prostředků vede k synonymitě typu *Dupák = Dupavá, Skočák = Skočná*. Zdá se, že starší jsou názvy substantivní (*Dupák*) a že později při poměšťování lidových tanců v době národního obrození došlo ve snaze zjemňovat jejich názvy (viz Z. Nejedlý: Smetana IV) ke změně typu *Dupák* na typ *Dupavá*. Těžko však lze tuto tendenci podrobněji sledovat a přesněji chronologicky určit. Nepodařilo se to ani soustavnou excerpcí existující folkloristické literatury a mapou srovnávací vývoj obou slovtvorných typů.

Oba druhy názvů se prolínají od nejstarších obsáhlejších

zpráv o tanci až po sbírky nejnovější, těžko lze jen odhadnout frekvenci. Zajímavé však je, že tanec *Rejdovák* nepodlehł přes velké uplatnění v měšťanské společnosti této zjemňující tendenci, nestal se Rejdovanou. Snad právě pro tuto širokou oblibu, a tedy i ustálenost jména, a jistě i proto, že existovala vedle něho i *Rejdovačka* jako tanec doplňující se jménem přechýleným; těžko by se pak tímto novým typem názvu oba tance odlišily.

Je též zajímavé porovnat tyto typy pojmenování s paralelními typy na sousedních územích. Adjektivní pojmenování odvozená od sloves označujících taneční činnost (jako je v Čechách *Dupavá*) jsou velmi častá i jinde, ale v ženském rodě hlavně na Moravě, kde jsou — zhruba hodnoceno — ještě početnější než v Čechách; na českém území je vedle toho typ substantivní (*Dupák*) asi stejně frekventovaný. Morava má pak už u adjektivních pojmenování i zakončení mužského rodu -ený, -aný (*Cófavá, Choďavá, Připlekavá, Pleskavá, Točená, Třesavá, Šúpavá, Šústavá, Kukaná, Vrtěná, Vláčitá, Žďuchavá, Zavadřavá* aj., ale i *Opačitý, Požehnaný, Obracaný, Točený, Vytáčaný* aj.), které jsou hlavním typem přípon deverbativních jmen slovenských (*Bozkávaný, Hrozený, Klapkaný, Krútený, Klanený* aj.). Podobně Slezsko má typy -avy, -any, -eny, -ity (*Čihany, Lubavy, Pleskany, Požehnany, Tlučeny, Vyvodzany, Šmechtany, Vandrovany, Opačity*) právě tak jako Polsko: -ony, -any, -awy (*Chodzony, Lotany, Całovany, Klaskany, Obiegany, Kulawy*). Ukrajina má především typy pojmenování substantivních (*Hopak*). V materiálu lužických tanců najdeme vůbec málo pojmenování motivovaných taneční činností. Častý je tu typ dvouslovný, označení slovem *reja* (= tanec) + přívlástek: *Žujeňska reja, Burska reja* apod.

II. Skládání

Mnohé názvy tanců jsou vlastně složeninami, vzniklými jistou tendencí univerbizační, snahou po stručném a obsažném označení. Často je prvním komponentem složeného názvu tvar číslovky: *Půlkrok, Čtyřpárová, Pětitičvrtní* apod. Mnohé složeniny jsou ovlivněny tvořením německým, někdy i německým jménem tance. Tak vznikly složeniny hybridní s jedním komponentem cizího původu, např. *Tuplpolka, Krajcípólka* či *Krajcípólka* (křížení nohou při tanci), *Hopvalcr* aj. Podobným způsobem je pak i z Manické, Majnecké utvořena *Majncpólka*. Ně-

kteřé spřežky jsou i na první pohled nejasného původu: *Kolones* (vynesení tanečnice z kola).

III. Zkracování

Je jen ojedinělým postupem. Např. v případě názvu *Tram-lam-polka* dochází ke zkrácení na *Tramlička* (podle četných modelů na *-ička*). Univerbizací dvouslovného pojmenování *Zelený kúsek* vznikl *Zelenák*.

IV. Přejímání slov

Přejatých slov je mezi názvy českých tanců málo. Pokud k přejímání docházelo, bylo podloženo zároveň přjetím označovaného tance (*Lendler, Mazur*). Docházelo přitom často ke zkomolení, které bylo jen přizpůsobením domácímú systému hlásek též vlivem určité analogie: *Štajdyš, Šotyš, Polbírská* (z něm. *Barbier* = holič), *Minet, Kalupád* (z fr. *Galoppe*), *Konštituce, Karibaldí* apod. Někteřá jména tanců jsou prostými překlady názvů cizích vzorů (*Skotská*).

B. Popisnost sémantická

Sémantický postup při vzniku tanečního pojmenování se týká pouze názvů motivovaných. O podstatě a charakteru tance se dovídáme z jeho názvu nejen přímo, ale i obrazně, srovnáním s jistou známou konkrétní realitou, na základě asociace podložené podobností nejrůznějšího druhu. Vztah mezi srovnávanou věcí a tancem nastává na základě nějaké podobnosti vnější – metaforicky nebo, méně často, na základě vnitřní souvislosti – cestou metonymie.

Metafora volí nejrůznější stránky tance pro jeho srovnání s předměty z běžného denního života např. *Ruchadlo* (napodobení krokem a pantomimickým prvkem), *Kuželka* (odpovídá počtem tanečníků a půdorysem tance), *Řetěz, Ambit* (tvar tance), *Rak* (směr tance), *Bažant* (napodobení kroků bažanta), *Zimnice* (třaslavý pohyb), *Mašina* (přívodní děj, pantomimické prvky) apod.

Volnější spojení charakteristického znaku tance a srovnávané skutečnosti je u pojmenování metonymických poměrně vzácné. Je to např. název *Kanafas* (tanec střídá rytmus jako látka

barevné pruhy), *Kačer* (řadu vede tanečník, který řídí směr), *Tanec smrti*, *Kolečko smrti* (únavné, jako by měl tanečník po něm umřít) apod.

Oba tyto pojmenovovací postupy sémantické pracují se značnou mírou fantazie a nadsázky.

Většina tanečních názvů jsou jména — podstatná i přídavná. Ojedinele však mohou být ve funkci pojmenování tanců i jiné slovní druhy — příslovce (*Vokolo*, *Dokolečka*, *Pročpak*), ale i citoslovce (*Tramtara*). Také neodvozená, prostá kvalitativní adjektiva jsou málokdy sama ve funkci názvů tanců (*Divoká*, *Slepá*).

Názvy lidových tanců a jejich vztah k nářečí

Kromě značně problematického využití jazykového materiálu ze zapsaných textů lidových písní, které spolehlivým podkladem pro jazykový rozbor nebývají, je zde velké množství dochovaných názvů lidových tanců, kde je situace poněkud jiná. Získaný materiál je tu hodnotnější, protože slova mimo kontext nejsou tolik ovlivňována faktory mimojazykovými (např. rytmus a melodie písně ovlivňují text, přejímání textu z jiných jazykových oblastí nebo i společenských prostředí a především neznalost sběratele nebo malá péče o přesný zápis i po stránce jazykové).

Názvy lidových tanců jsou z jazykového hlediska zajímavé nejen svým vznikem, tj. vlastními pojmenovovacími způsoby, ale i jako dochovaná nářeční slova a formy, dnes již v jiných souvislostech neživé. Určitou terminologizací se tak často udržely v povědomí déle jazykové formy starší. Velmi často se zde jako názvy tanců objevují slova označující původně realie z venkovského a řemeslnického prostředí. Bývají to i slova nebo hláskové podoby slov velmi archaické nebo svým zeměpisným vymezením z dnešního hlediska zcela okrajové.

Taneční pojmenování zachycují především odlišné výsledky hláskových změn, charakteristických i pro nářeční diferenciaci.

1. Změny asimilační a disimilační: *Baborák*, *Baboračka*, *De-rektorka*, *Mebuet*, *Štajdyš*, *Parduvák*; *Legruta*, *Šmítec*, *Kejřavá*, *Motojldo*, *Nadívajna*, *Sekejna* (= -ani-).

2. Nediftongizované *ú* na Chodsku: *Kocúr*, *Krútivá*, *Šúpavá*, *Zelený kúsek*.

3. Odchytky v důsledku odlišného výsledku přehlásek: *Tře-sák*, *Sekejna* (zde snad i tvarová analogie).

4. Severovýchodočeská výslovnost polosamohláskového *u*: *Bublauka*, *Bříteu*, *Kalcouská*, *Libichouská*, *Šeucouská*, *Vousíř*.

5. Odlišná kvantita samohlásek: *Pá Davec*, *Židák* (chod.), *Korale*, *Krusna* (svč.).

6. Odchylyky ve vývoji slabičných likvid: *Melnářka*, *My-nářka*.

7. Zbytky měkkosti retnic na Chodsku: *Motovjidlo*.

8. Relikty nepalat. *r*: *Rezanka* (zápis z Chodska, doklad i v Hruškově slovníku pro mluvu starších lidí), na Litomyšlsku *Drimajka* (jde-li zde o souvislost s textem písně *Tři noci nepala*, pak tedy snad od slovesa *dřímati*).

9. Chodská změna výslovnosti *-ej / -yj*: *Vyjr*, *Ryjduvák*, *Ryjduvačka*, *Zelenyj kúsek*.

Kromě toho se objevují jednotlivé odchylyky, vzniklé nejrůznějšími vlivy analogie (chod. *Ševc*), expresivity (*Klempák* – intenz. *m*), artikulace (chod. *Vochčácká*, *Člapák*), či přejetím cizího slova (chod. *Selát*). Ze staročeských podob slovních se objevují ve jménech tanců též *Svrček*, *Žežhulička*.

Z rozdílů ve využití slovtvorných prostředků je v lidovém tanečním názvosloví např. doklad na přípony *-ař* (*Drátař* – Litomyšlsko), *-ek* (*Sejrek* – Podkrkonoší), *-ač* (*Trakač* – Litomyšlsko). Rozdíly v rodě se objevují u jmen *Vokurek*, *Směsek* (východočes.), změna deklinačního typu je u podstatného jména *Bříteu* (= břitva, východočes.).

Z nářečního lexika se zachovala v názvech tanců celá řada označení předmětů a jevů starších vrstev. Některá z těchto slov jsou jinak doložena v Čechách už jen na menší územní rozloze, jiná pouze na Moravě. Např. tanec *Halda* (slovo jako nadávka, označení špatné ženy, doloženo z Moravy); podobný význam u jména *Šmikuranda*, *Šmikoranda*, *Šmejkoranda* (dnes jen z oblasti českomor.).

Slovo *Chamajda* (tanec z východních Čech) je jako apelativum jinak doloženo jen pro Chodsko F. Hruškou (ve významu „nepěkný klobouk ženský“). Mezi tanečními názvy se objevují jména jídel: *Placek* (= svatební koláč), *Nadivajna* (= jídlo ve východních Čechách), dále *Kucmoch Kucmouch*, na Chodsku i *Kocmúd* nebo *Kocmoud*, v Podkrkonoší též *Kucmocht*. Ze jmen náradí a nástrojů se objevují mezi jmény tanců *Chřasták*, *Trdlíce*, *Trlice* (v severových. Čechách nástroje na zpracování lnu), z tesařského náradí *Pobíjačka*, *Vosňák* (v lexikálním archivu Ústavu pro jazyk český doloženo pro Podkrkonoší ve významu „poříž“), *Voštěpačka* (z Litomyšlska, ve významu „te-

sařská sekera“ u Jungmanna a Komenského). Z jiného nářadí a předmětů denního užívání na venkově jsou to jména *Moták*, *Motovidlo*, *Košatka*, *Krosna* či *Krusna* (jména tanců ze severovýchodních Čech). S venkovským prostředím souvisí i názvy tanců *Vonička*, *Vousíř* (název pro hluchý oves, doklad z Podkrkonoší), *Střečák* (souvisí se slovesem *střečkovati*, tvarovou analogii utvořeno k synonymu *Třasák*), *Bžíkota* (jako apelativum doloženo už jen na Moravě ve významu „chudáček“), *Pančava* (souvisí s lidovým „pančat“ = míchat různé věci jedno přes druhé, z jihozápadních Čech též rčení „jsme v pančavě“; jinak z Moravy známo jako „nečistá hlučná hospoda“; zde zřejmě jako míchanice nesourodých hudebních tónin). Prostřednictvím podobného významu je k tanečnímu názvu ve vztahu slovo *směsek*, *směska*, užívané v obou těchto podobách pro označení tanců s proměnlivým taktem ve vých. Čechách.

Zajímavé je, že nejen tance dostávají pojmenování na podkladě určité podobnosti podle konkrétních předmětů, ale výjimečně dochází naopak i k metaforickému přenesení obecně rozšířeného názvu lidového tance na konkrétní předmět (např: *kalamažka* = zařízení na míchání povidel v kotli, z Vysokomytska doloženo v rukopisné práci L. Bachmanna).

Z těchto jednotlivých poznámek o nářečním základě mnohých pojmenování lidových tanců je patrné, že při podrobnějším studiu určitého oboru folkloristického materiálu lze získat též cenné informace o starších jazykových vrstvách určitých oblastí.

Otázka lokalizace tanců a jejich jmen z hlediska oblastního rozložení

Pro kartografické znázornění rozlohy jednotlivých pojmenovavicích typů má vážné důsledky neúplnost údajů dosažitelného materiálu, která vede k omezení na pouze pozitivní zjištění výskytu, což obraz značně zkresluje. Podobně je tomu i při pohledu historickém: pro tento nedostatek materiálu nelze prakticky pojmenovavací typy sledovat z hlediska vývojového.

Lokalizace pojmenování a jeho vzniku je zkreslena i okolností, že se tance přejímaly i s názvem, či se dokonce přejal pouze název. Vzhledem k tomu nebývá spolehlivou lokalizací ani sám název tance odvozený od místního jména (např. *Klatováký* jsou názvy pro tance s proměnlivým taktém právě v opačné, východní polovině Čech, např. na Chrudimsku).

Za zmínku stojí ještě to, že z pojmenování lidových tanců lze zeměpisně vysledovat pouze jména těch druhů tanců, které mají v nějaké podobě pravidelnější zastoupení na celém území, např. tance s proměnlivým taktem, různé nazývaný tanec typu *Honivá*, podobně *Pusltanec* (s rozličnými obměnami názvu) aj. I tyto druhy lze kartograficky ovšem znázornit jen v synchronním průřezu pro nedostatek porovnatelného materiálu z různých časových vrstev.

Bibliografie

- Adámek, K. V.: *Tance z Hlinecka*, ČL VI – IX, XI – XIV
Tance lidové v okrese hlineckém, ČL VII
Tance východočeské, ČL XV, XVI (Svratouch) A
- Bonuš, F.: *Lidové písně pražského kraje*, Praha 1960
- Bonuš, F., Pučelíková, M.: *Tance, písně a hudba plzeňského kraje*, SNKLHU 1955 B
- Černík, J.: *Lidové tance československé*, Národop. věst. čsl. 1932–1933 Č
- Dlouhý, F.: *O historickém vývoji tance a jeho kulturním významě*, Praha 1880 DI
- Erben, K. J.: *Nápěvy prostonárodních písní českých*, Praha 1862 E
- Fryšová, E.: *Jihočeská Blata*, Praha 1913 F
- Glapa, A., Kowalski, A.: *Tańce i zabawy wielkopolskie*, PTL Wrocław 1961
- Hajný, A.: *České tance*, ČL III, VI, XII (Nymbursko-Poděbradsko) Haj
- Holas, Č.: *České národní písně a tance I – VI*, Praha 1908–1910, rkp. VII – ÚEF Praha
- Hošek, I.: *O poměru jazyka národních písní k míst. nářečí* (Rozpravy r. VI, č. 4)
- Hruška, J. F.: *Dialektický slovník chodský Chrudimsko-Nasavrcko* 1912 Ch + N
- Jindřich, J.: *Chodský zpěvník I – VII* (1947–1955)
Lidová píseň, hudba a tanec na Chodsku, Chodská čítanka, Vyškov 1929
- Kotoun, F.: *Lidové tance na Pelhřimovsku*, ČL XIV Kot
- Krejčí, P.: *Podkrkonošské tance*, Praha 1956
Pojízerské a podještědské písně a tance, Liberec 1963 Kr
 rkp. sbírka Kr
- Krolmus (V. S. Sumlork): *Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy...* Praha I 1845, II 1847, III 1851 Krol

- Kuba, L.: *Cesty za slovanskou písní*, sv. 1, Praha 1933
Slovanstvo ve svých zpěvech, Poděbrady 1884—1888
Česká muzika, Poděbrady 1895
- Kubeš, R.: *Jihočeské tance I, II*, ÚDLT Praha 1957—8
- Langer, J.: *České prstonár. obyčeje a písně*, ČČM, 1934
- Laudová, H.: *Další pramen ke studiu českých lidových tanců*,
 ČL 44, s 273, 1957
- Lidový tanec, Čsl. vlastivěda, II. řada, Národopis, Praha 1936
- Markl, J.: *Guberniální sběratelská akce a sbírka Rittersberkova*,
 Hudební rozhledy 1955, s. 774
Rozmarné písničky Jana Jenika z Bratřic, Praha 1959
Sbírka lidových písní ze Sadské z r. 1820, Hud. rozhledy 1955,
 č. 19, s. 980
- Michal, J.: *Písně a tance z Hradecka*, Hradec Králové 1959
- Malát, J.: *Hudební slovník*, Praha 1890
- Nawka, B.: *Kwasne naložki Kulonskich Serbov*, Lětopis Instituta
 za serbski ludospyt, Budyšin 1958
- Neruda, J.: *České národní tance*, Obrazy života č. 1, 1958
- Nejedlý, Z.: *Bedřich Smetana IV*, Orbis 1954
- Němcová, B.: *Obrazy z okolí domažlického* (Národopisné a ces-
 topisné obrázky z Čech), Praha 1951
- Pomahač, J.: *Tance na Žinkovsku*, ČL 1958, č. 3
- Ponec, V. S.: *České tance lidové*, ČL XI
- Pek, A.: *Lidové tance z Polabí*, Praha 1946
- Plaček, O.: *Lidové tance na Pacovsku*, ČL XIII, s. 310
- Rittersberg, J.: *České národní písně*, Praha 1825
- Rublič, A.: *Písně a taneční popěvky na Hořicku* (Národopisný
 sborník okresu hořického), Hořice 1895
- Sammlung böhmischer Nationallieder geistlichen und weltlichen
 Inhaltes, nebst Nationaltänzen mit und ohne Text*, rkp. Nár.
 muzea XXV E 217 (Praha 1821)
- Scheufler, V.: *Úvod do studia tanců s proměnlivým rytmem*
 Divadlo, roč. 1, č. 10
- Seidel, J., Špičák, J.: *Zahrajte mi do kola*, Praha 1945
- Staré světské písně ... ze Sadské*, rkp. Nár. muzea 1820
- Suchý, J.: *Lidové písně a tance z Polabí na Králověměstecku*,
 SNKLHÚ 1955
- Šebek, S.: *Lidové písně a tance z Nymburska*, Praha 1959
- Veselý, J. V.: *Tance z okolí Prahy*, ČL VIII, 1899
- Vluka, J.: *Tance východoslezské*, ČL VII, IX, X, XI, XII
- Vycpálek, J.: *České tance*, Praha 1921; rkp. 2. dopl. vyd.
- Vycpálek, V.: *Caldy-valdy*, ČL 45, 1958

- České tance*, ČL II V
Z dějin polky, Čsl. etnografie IX, 1961
 Weiss, K.: *Český jih a Šumava v písni I—XV*, Praha 1928—1937
 Waldau, A.: *Böhmische Nationaltänze*, Praha 1860 W
 Zawadil, W.: *Bibliographie der Sudetendeutschen Volkstänze*,
 Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde VI, 1933
 Zich, O.: *České lidové písně s proměnlivým taktem*, Národopisný věstník čsl. XI, Praha 1916
Píseň a tanec „do kolečka“ na Chodsku, ČL XXVIII
 Zíbrt, Č.: *Jak se kdy v Čechách tancovalo*, Praha 1960 (2. vyd.) Z
 Rukopisný materiál ÚEF v Praze:
 F. Homolka: *Hořicko 1911, Kralupsko (Dřínov) 1903—1905, 1927, Zlo-sejn u Mělníka 1904—1905, 1912, 1927; J. Chalupník: 1929 Skutečsko; J. Bradáč: 1907 Plzeňsko; V. Stiborová: 1950 a 1958 Sněžné v Orli horách, 1960 Příbryslav, Žďár n/S., Adámek, K. V.: Hlinečko 1911, B. Koutníková: 1910 Havlíčskobrodsko, Bydžovsko, J. Pešek: 1907 Nechanice; L. Mašínová: 1933 Lázně Bělohrad; J. Š. Kubín: Severovýchodní Čechy 1911; A. Jakubec: 1910 až 1935 Jičínsko; P. Novák: Hrubá Skála 1961; J. Dvořák: Jihlavsko 1907; A. Malá—Vidláková: Horácko 1929—1931.*

Rejstřík českých lidových tanců

Ambít	W, Z, Krol, N, DI, Č, SŠ
Amerikán	I
Andulka	Č, SŠ, V, rkp. Brd
Anička	Č, V
	Č, W, Z, V, SŠ, Jět
Bába	V
Babinský	W, DI, Krol, Z, Č, Zich, N, SŠ
Baboračka [-avo-]	W, N, Krol, DI, Č, Z, A, V, Ch+N, Pol, SŠ
Baborák [-avo-]	Rkp. Hom
	Č, Zich
Bajr	Rkp. Kr. Rkp, Rkp JŠK
Bajrák	W, Z
Bajer	Ku. E, HR, Zich
Barikádnická	Č, V, SŠ
Bavorák	Hoř, SŠ
Bažant	Rkp. Kr
Bednář	Č, V, SŠ
Bednářka	Č, A
Beran	Č, Ch+N, Zich, SŠ
Bílá hora	Č, V, SŠ
Bližňovák	Kr
Boty	
Bouda	

Boudy	Č
Bramborová kaše	Č, V, Jčt
Brambůrka	Jš, B
Brejle	W, Č, Z
Bručivá	J7
Brumlák	Jš
Břiteu	V
Břitva	W, E, Z, N, Krol, H2, V, Dl, A, Ku, Jš, SŠ, Jčt
Bublauka	Č, V
Bublavá	Č, V, SŠ
Bulák	Č, Zich, Ch+N, SŠ
Bydžovák	Jš
Bzíkota	W, Č, Z, Dl, SŠ Č, Ch+N V, Č, SŠ
Cedulička	Rkp. Jak
Cibule	Č, V, SŠ, Rkp. Kr
Cibuláři	Kr rkp.
Cibulářská	Č, Dl, Z, E, V, SŠ, B, Rkp. Kr
Cibulářská polka	Jčt
Cibulička	Č, A, Ch+N, V, SŠ
Cikán	Jčt
Cikánka	W, Z
Co dělá má panenka	Č, V, SŠ, Rkp. Kr
Copařská	HR
Couračka	Z, W, Č, Dl, Krol, N, V, H4, SŠ
Couravá	G, R, E, W, Č, Dl, N, Krol, Z, SŠ
Cukrabant	
Cvrček	
Čepení	W, Č, Dl, Z, SŠ
Čert	Č, W, Z, SŠ
Červený šáteček	Rkp. Kr
Čikvácká beseda	Rkp. Kr
Čikvácká mazurka	Rkp. Kr
Čí to děvče	V
Člapák	J7
Čočka	A, Ch+N, H5, V, SŠ
Čočka, hrách	Č, Z, V
Červená růžička	Č
Čtyřkročná	Č, Ch+N, SŠ
Čtyřpárová	Krol, Č, Z, V, SŠ
Dajč	H4, Jčt
Direktorka (de-)	Č, Zich, Ch+N, SŠ
Divoká	Č, V, SŠ
Dokolečka	ČŠ, Z, SŠ, Zich, H1, 3, 4, 7,
Dokola	Č
Doudlebské kolečko	Jčt
Doudlebská polka	Jčt
Doušky	V, Z, Dl, SŠ
Drátař	L
Dřevák	Rkp. Kr, Rkp. Hom

Drimajka	L
Dudačka	W, Krol, N, Č, D1, Z, SŠ
Dudák	W, Krol, N, Č, D1, Z, SŠ, Rkp. Kr
Dupák	W, Krol, N, Č, Z, Ch+N, E, H4, 6, 7, HR
	Zich, G, Ku, B, jčt SŠ, D1
Dupavá	Č, JzB, Ch+N, A, Z, J7, BN, SŠ
Dupavec	C, SŠ
Dupavka	Zich, A, Č, Ch+N, SŠ
Durdík	Rkp. Kr
Dutky	W, D1, Z, Č, SŠ
Dvojpolka	Č
Dvojskočná	Č, V
Dvoukročák	V, Rkp. Kr, Rkp. Maš
Dvoukročná	Č
Dykyta	SŠ, Pol
Fasuněk	W, D1, Z, Č, SŠ
Feksír	Zich
Fiala	Č, SŠ
Flámiš	Č, H4
Formanka	Č, V, SŠ
Furiant	G, L, Zich, W, Krol, N, E, Z, Ch+N, V,
	Pol, A, HR, B, Jčt, SŠ
Furiantek	Č, Ch+N, SŠ
Garda	W, Z
Grád — ungrád	Rkp. Kr
Groš	Č, H5, SŠ
Hacafourek	Č, V, SŠ
Hadry	Pom
Halda	Č, A, SŠ
Hambálák	Jčt
Hambálky	W, Krol, N, Č, Z, H4, SŠ, B, Jčt
Hanácká	Č, Z, SŠ
Hančička	Č
Harfenice	Rkp. Kr
Hever	Jčt
Hoblovák	Ch+N, Č, H5, A, SŠ
Hodkovická polka	Rkp. Kr
Holoubek	SŠ
Hofubička	Krol, Č, H4, A, V, SŠ
Honivá	Č, V, SŠ
Holka neznámá	Z
Honza	Kot, SŠ
Honza pádavec	SŠ
Honziček	Č, Z, V, SŠ, Jčt
Honzičku, poskoč si	V
Hopkovaná	Rkp. Nov
Hoplák	Jčt
Houpačka	W, Č, Z, D1, SŠ
Houpavá	Č, Z, BN, Rkp. Nov
Houser	Č, V, SŠ, Ch+N

Hovado	Č, Zich, SŠ
Hrábě	Č, Zich, A, Pol, SŠ
Hrách	A, HR, SŠ
Hrách a kroupy	Č, SŠ
Hrachová	W, Z, Č, SŠ, Dl
Hrachoviště	Č, V, SŠ
Hrnčíf	Č, H2
Hrnčífská	A, Rkp.
Hrozička	C, BN, J7
Hrozivá	SŠ
Hubička	Č, Zich, Ch+N, SŠ
Holubička	Rkp. Kr
Hubičková	Č, SŠ, Pol
Hubičková mazurka	Rkp. Kr.
Hulán	W, Č, Z, Krol, E, N, A, Kot, Haj, Ch+N, V, H1, 2, 4, Zich L, jčt, Rkp. Kr, J7, a B Rkp. Brd, Rkp. Hom, Rkp. Kout, Š
Hulánka	Č, V, SŠ
Hus	W, Z
Husa černá	Č, A, Zich
Husar	W, Dl, Krol, Č, Zich, Z, A, SŠ, Rkp. Kr
Husarka	Č, V, SŠ
Husička	Č, Z, V, SŠ
Husitská	W, Z, Dl, SŠ
Ohamajda	Č, V, SŠ
Chodovská	W, Dl, Z, Č, SŠ
Chodovanka	Ja
Chozenej	jčt
Chroustovská	Hoř, SŠ
Chřesták	Hoř, SŠ
Chvalčovická polka	Rkp. Kr
Chytavá (-ná)	W, Krol, N, Č, Z, Dl
Jaké je vorání	V
Já mám vyšitou	Z
Já ty voly nepoženu	Z
Ječmen	W, Č, Z, Dl, SŠ
Jednonožka	Kr
Jeněček	Z, Č, SŠ
Ježek	Č, V, H4, Zich, SŠ, jčt
Jidáš	Č, Zich, Ja, Pol, SŠ
Johanes	Č, A, SŠ
Jukačka	SŠ
Jukavá	SŠ
Káča	Č, V, A, Š, SŠ, Kot, jčt, Kr,
Kačer	W, SŠ, Dl
Kačka	jčt
Kadlec	G, Č, Z, V, A
Kalamajka	W, N, Krol, Dl, E, Z, Č, V, H5, Hoř, SŠ, B, Rkp. Kr
Kalcovska	Č, V, H5
Kalhoty	W, Dl, Krol, N, Z, Č, Zich, SŠ, V

Kalup	Z, Č, A, SŠ
Kalupád	Č, Z
Kanafas	Č, SŠ, Ch+N, Zich
Kanonýr	Č, A, SŠ
Kaplan	Č, Z, Dl, Ch+N, E, Pol, Š, Zich, Ku, Ja
Kaplanka	SŠ, Jčt, Rkp. Kr
Kaplanská	Č, A, H4, SŠ, Jčt
Kaprál	Z, Č
Kaprálka	Zich, Č, W, Z, Dl, Haj, Pol, SŠ
Kapsička	Č, H1, Zich, SŠ
Kapusta	V, Č
Karafiát	W, Č, Z, SŠ
Karibaldí	Č, Zich, Pol
Kaše	Z
Kedluben	Č
Kejbavá	W, Krol, Z, Dl, N, Č, SŠ
Klatovák	Č, A, SŠ
Klatovec	Č, Z, V, Hs, Ch+N, A, Š, Zich, J2, 8, SŠ
Klekvá	Rkp. Kout
Klempák	Č, Zich, Ch+N, SŠ
Klenutá	W, Krol, N, Dl, Č, Z, SŠ
Klouzačka	G, R, W, Krol, N, Dl, Č, Z, SŠ
Klouzák	Jčt
Kobyła	W, N, Č, Krol, Dl, Z, SŠ
Kobylenka	Č, Z, Rkp. Jír*)
Kocour [-úr]	Č, A, Ch+N, Zich, SŠ
Kocourek	Č, Ch+N, SŠ
Kočičinářská	L, Z, Č, A, V, Haj, SŠ
Kohout	Č, A, HR, SŠ
Kohoutek	J0
Kokeš	W, Z
Kolečko	Krol, Č, Z
Kolečko smrti	W, Č, Z, B, SŠ
Kolibačka	Č, SŠ, Jčt
Kolíbanka [-vka]	W, BN, Č, Z, Dl, F, SŠ
Kolíbka	Jčt
Kolo	Jčt
Kolomazná	W, Dl, Krol, N, Z, Č, SŠ
Kolones	Rkp. Kr.
Kolovrat	Krol, Č, Z, F
Kolovrátek	W, Č, Z, SŠ
Komárna [-o], Komorná	A, SŠ
Komediantská	Z, Č, Haj, V, Zich, Š, Pol, SŠ
Kominiček	SŠ, Č
Kominík	Dl, Z, N, Č, A, V, Ch+N, Haj, HR, Hoř, Š, SŠ H4, J7, B
Koně	Č, SŠ
Koníček	Č, SŠ, Jčt
Konštituce	W, E, Z, Dl, Č, Hs, A, Haj, Š, Zich, HR, SŠ, Jčt
	Č, A, Hs, SŠ
	V, Č, SŠ
	W, Z

Kopáč	V, Jš, SŠ
Kopák	Č
Korale	Č, Ch+N, Zich, SŠ
Korbel	W, Z, Č, SŠ
Kostelák	W, Č, Krol, N, Dl, Z, SŠ
Košatka	Rkp. Kr
Košíček	Č, Ch+N, SŠ
Koště	Č, Z
Košut	W, Z
Kotek	SŠ, Rkp. Nov
Koukaná	Jčt
Kovář	W, Č, Z, Dl, SŠ
Kovářka	Jčt, V, Č, SŠ
Kovářská	Č
Koza	Č, Ch+N, Zich
Kozácká (-ák)	W, Č, Z, Hs, SŠ, E
Kozačka	W, N, Krol, Dl, Z, Č, SŠ
Kozel	W, N, Krol, D, Z, Č, R, G, L, Ch+N, Pol, Hs, Rkp. Kr, SŠ, Rkp. Jak
Kozelka	Č, Zich
Kozí špacír	Č, Kot
Kozlíček	Č, Zich, SŠ
Kozlík	Rkp. Kr
Kradená	Č, Ch+N, Zich, SŠ, Rkp. Stib
Krajcípólka	Jčt
Krajcípólka	Rkp. Kr, Jčt
Krakovec	W, Krol, D, Č, N, Z, SŠ
Krakoviak	SŠ
Královská procházka	Jčt
Kráva	W, L, N, Krol, Dl, Č, Z, V, Zich, Pol, SŠ
Krejčí	Č, SŠ, Ch+N
Krocán	W, Č, Z, Dl, SŠ
Krosna (-u)	W, Č, Z, Dl, SŠ
Kroužek	Č, SŠ
Krůtívá	Jš
Křepelka	W, Č, Z, Dl, SŠ
Křešťovák	Jčt
Křešťovské kolečko	Jčt
Křižalka	F
Křižák	W, Č, Z, Dl, A, Hs, SŠ, Jčt, Rkp. Stib
Kšandy	Č, Š, Zich
Kucmoch (-ouch)	Č, Z, Dl, HR, Zich, Haj, Pol, Ch+N, Š, V, Jš, Jčt, SŠ
Kucmocht	Rkp. Kr
Kudlička	W, Z, Dl, Č, SŠ
Kukačka	Č, SŠ, V, Rkp. Kr
Kukavá	JZE, W, Krol, N, Dl, Z, J, E, Š, SŠ, rkp. Kr
Kuželka	W, N, Krol, Dl, Č, Z, E, V, SŠ
Kvapík	Pom, Rkp. Kr
Kytička	A, Zich, Ch+N, SŠ
Landverák	Č, Dl, SŠ

Landverka
Laskavec
Lastryš
Latovák

Latovník
Laudon
Ledecká
Legruta
Lendler
Ležák
Líbánka
Libichovská (Libo-)
Líbaná
Líbaní (-ná)
Libonická
Litery
Litoměřická
Lívance
Lívanec
Loudavá

Maďar
Maděra

Máje
Majncpolka
Majnská (-nic-)
Makovička
Makoviště
Manžestr

Marcelín
Marjána
Marjánka
Martín
Mašina
Mateník

Má zlatá mamínko
Mazura
Mazulák
Mazurka [-ra]

Medvěď
Měkota
Melnářka
Menuet (Mebu-)
Minet

Mlynářka
Mlynářská
Mlynářský řemeslo

W

W, Č, Z, Dl, Zich, SŠ
Rkp. Kr
G, R, W, N, Krol, Z, Pol, Ch+N, Dl, A,
HR, Zich, SŠ, Rkp. JŠK

Č

W, Z
Č, V
Č, SŠ, V

H₆

W, Dl, Č, Z, SŠ
SŠ

Z, Č, Haj, Š, SŠ
Rkp. Kr

Z, Č, A

Hoř, SŠ

Č, SŠ, Rkp. Stib

Č, E, Z, SŠ

Jčt

Č

Č, V, SŠ, Jčt

Z, Č, SŠ

Dl, Z, Č, Ku, Zich, V, E, A, H₅, HR, SŠ,
Rkp. Kr

Č, Ch+N, HR, SŠ

V, SŠ

V, Č

SŠ, Č, Zich, H₁, B

SŠ

W, Dl, N, Z, A, Haj, V, H₁ HR, Š, Zich,
J₈, B, Rkp. Kr, Pon, Jčt SŠ

Zich, Č, Pon, V, SŠ, HR

Kot, A, SŠ

W, Č, Krol, N, Z, Dl, SŠ

Č, Zich, SŠ

Č, A, SŠ

Hoř, Č, SŠ, Rkp. Hom, Rkp. Nov, Rkp.
JŠK

Z

V, SŠ

H₄ Č,

Č, Z, V, A, Zich, H₂, 3, 4, 5, SŠ, Jčt, Rkp.
Hom

Č, Dl, Zich, SŠ

Č, Pol, SŠ

J₆

G, E, Č, Z, Rkp. Hom, Rkp. Kr

B, Krol, N, W, Dl, Z, Č, A, Haj, H₄, 5,
Ch+N, Š

Jčt

W, Č, SŠ

Rkp. Stib

Moták	W, Č, Krol, N, Dl, Z, A, SŠ, Rkp. Nov, Rkp. Kr
Motovidlo	W, E, Z, Č, K, Dl, A, V, Hl, SŠ, Ku, B, Rkp. Jak, Rkp. Brd, Zich
Motovjidlo (-jdló)	Ja
Mráz	L
Mrkvička	W, Č, Z, Dl, SŠ
Mynářka	Č, V, SŠ
Mynářské řemeslo	Č, V
My sme sedláci	V
Myslivec	Č, Dl, SŠ, Rkp. Stib
Myslivecká	J7, Č
Mysliveček	Č, A, Zich, Ch+N, Hoř, HR, SŠ
Myška	W, Krol, N, Z, E, Č, H2, 7, SŠ, Jčt
Nabíhaná	W, Č, Z, Dl, N, SŠ
Na bobku	Č, V
Na hoře v Táboře	Z
Nadívajna	L
Na krok	Č, V, SŠ
Na křepelky	W, Č, SŠ
Napoleon	W, Z
Na půl skoku	Č, V, SŠ
Na sedm kroků	F
Naschvál	Č, V, SŠ
Na šest	Pom
Natřásák	Č, Zich, SŠ, Rkp. Kr
Nefukej	V,
Nimra	Č, Z, SŠ, Rkp. Kr
Nový svět	W, SŠ, Č, Z Dl
Nudle	V, Č
Obkročák (Okro-)	W, E, N, Krol, Dl, Č, Z, A, Zich, V, H5, Hoř, SŠ, B, BN, Jčt, Rkp, Kr, Ku, J7, Hl, 7
Obrok	W, Krol, N, E, Dl, Z, Č, SŠ
Od země	W, Dl, SŠ
Oklepák	Č, Zich, H5, SŠ
Opočenská	Č, V, SŠ
Osmička	W, Č, Z, Dl, A, Ch+N, SŠ
Otčenáš	Č, Z, V, A, Pon, SŠ, Rkp. Stib
Ovčák	W, Č, Z, Dl, SŠ
Oves	Krol, E, Č, Z, Ku, H2, Zich, Ch+N, SŠ, Jčt
Pádavec	Ja, Zich, B, SŠ
Panáček	Č, A, Zich, SŠ
Panáčková	Rkp. Kr
Pančava	Krol, W, Z, Č, N, SŠ, V
Panenka	Č, Ch+N, SŠ
Pardubačka	Č, V, SŠ
Pardubák (-vák)	Č, V, SŠ
Parlament	W, Z

Pasačka	Krol, Č, Z, V, SŠ
Pasíř	Č, Dl, SŠ
Pavouk	Č, A, Ch+N, Zich, Hs, SŠ, Rkp. Kr, Rkp. Nov
Pelikán	G, Č, Z
Pepfk	Č, SŠ, Z
Pětičtvrtní	V, B, SŠ
Pětipárová	Č, SŠ
Písmeny	Č, SŠ
Plácavá	L, W, N, Krol, Z, Č, A, Š, SŠ, Rkp. Kr
Placek	W, Č, Z, SŠ
Plačtivá	W, Č, Z, Dl, SŠ
Pleskačka	Rkp. Brd
Pobječka	SŠ, V
Počkej, hošíčku	Z
Pojďte, hoši, na vinici	Z
Polbírská	W, Č, Z, Dl, SŠ
Polka	W, L, Krol, N, Z, Č, SŠ, BN, Ht, 4, 5
Polka dvojitá	W, Dl, Č, SŠ
Polka-Pepík	Ch+N
Polonéz {-za}	V, SŠ, Č, Rkp. Kr
Potřáslavá	Hs, SŠ
Potřásavá	Jš, 4, 5
Praskač	W, Z, Dl, SŠ
Prkno	Č, V, SŠ
Prkýnko	V, Č
Pročpak	V
Procházivá	Č, SŠ, Rkp. Kr
Procházka	Jčt
Propletačka	Č, H4, SŠ
Proplítanej	Jčt
Proso	Z, Č, Haj, Š, SŠ
Protí sobě	V, Č, Z, Dl, SŠ
Protivínská	Č, Dl, E, E, SŠ
Průchod	W, Č, Z, Dl, SŠ
Přástevnícká	Krol
Přehazovaná	Kr
Přeskok	Č
Přes krok	V, SŠ
Přibíračka	V, Č, SŠ, Jčt
Přihrazská	Rkp. Kr
Připosedavá	Jčt
Pšenička	Z, Č, A, Zich, V, HR, Jčt
Půlkrok	A, Č, SŠ
Pusltanc	C, Z
Putna	W, Z, Č, D, Zich, SŠ
Ráčata	A, Č, Jčt
Ráček	A, Ch+N, SŠ, Č
Rachotil	Č, SŠ
Rak	W, Ch+N, Č, Z, Dl, A, V, Hs
Rákosí	W, Č, Z, Dl, SŠ
Ras	Č, V, Jš, SŠ

Rejdovák	W, E, N, Krol, Z, Č, A, H1, 2, 3, 4, V, B, SŠ, Rkp. Kr. Jčt
Rejdovačka	W, E, N, Krol, Z, Č, Zich, B, V, H1, 4, Ku, Jčt
Rekrutýrka	Č, Z
Rekrut [-a]	W, D1, SŠ, Z
Rendlík	Č, V, SŠ
Rezanka	J7
Rokycanská	W, E, Č, Z, D1, Zich, B, SŠ
Roveňáčka	Č, Z, V, Zich, SŠ
Rozkročák	JZB, Č, Z
Rozmarýna	Č, SŠ
Ruchadlo	Č, Z, V, SŠ
Rusák	W, Č, Z, D1, Krol, N, SŠ
Ruská polka	Č, SŠ
Růžička	Č, V, SŠ
Rychnovka [-ská]	Č, Zich, SŠ
Ryjduvák	J6, 7
Remesníček	A, SŠ
Řemesník	Č, Rkp. A
Řepa	Č, Z, V, Jčt, SŠ
Řetěz	W, Č, Z, D1, SŠ, Rkp. Kr
Rezačka	V
Řezanka [-anka]	W, E, N, Krol, D1, Z, V, Hoř, H4, 7, J7, Pon, SŠ, Jčt, HR, Rkp. Hom, Rkp. Brd, Rkp. Kr.
Rezníček [-ík]	V, Č, Z, Jčt, SŠ, A, Rkp. Jak
Reznická	Č, SŠ, Rkp, Kr, Rkp. Stib
Salát	W, D1, Z, Č, E, V, A, HR, Š, Pol, SŠ, Pon, Zich, Krol, L, Jčt
Sasák	W, N, Krol, D1, Z, Č, SŠ
Scvrčka	B
Sedačka	J7
Sedláček	Č, A, Zich, SŠ
Sedlák	G, R, W, E, N, Krol, D1, Z, Č, A, Zich, V, Ch+N, Pol, HR, SŠ, Jčt
Sedmej krok	Jčt
Sedmička	Č, H4 s, B, SŠ, Jčt, Rkp. Brd
Sejrek	Rkp. Kr
Sekejna	L
Sekera	Rkp. Kout
Sekyryčka [-ečka]	Č, Hs
Selka	Č, J6, 7, Jčt, SŠ
Silnice	Č, D1, V, SŠ, Jčt
Skákavá	W, Č, Z, SŠ, J3, Rkp. Kr
Skákavě do kola	Krol
Skočák	Č, Zich, SŠ
Skočná [-avka]	W, N, Krol, E, D1, Č, Z, Zich, H1, 2, 3, 4, B, Pom, Jčt, SŠ, Ch+N, Rkp. Kr
Skotská	Č, HR, Rkp. Hom, SŠ
Slavíček	Č, H4, SŠ, Jčt
Slemenská	Č, V
Slepá	W, Č, Z, D1, SŠ

slepička	Č, Z, Dl, L, Zich, A, Hs, SŠ, Rkp. Stib, Rkp. Kr
slouha	Č, Kot
slouhovák	Jčt
slovan	Z
směška [-ek]	W, Z, Č, Dl, Ch+N, A, Hs, Pol, Š, SŠ, Zich
smrčina	Č, A, SŠ
sousedská	A, Č, Z, Ch+N, H1, 4, 5, Hoř, Zich, SŠ, Š, Rkp. Hom
Sprosták	W, Č, Z, Dl, SŠ
staročeská	Rkp. Kr
starodávná	Č, V, SŠ
stodola	Č, SŠ
stodolníčka	Č, Z
straka	Č, Z
strašák	W, E, N, Krol, Dl, Z, Č, A, Zich, V, H4, s SŠ HR, Rkp. Kr
strnad	Č, V, SŠ
strniště	W, N, Krol, Dl, Z, Č, V, SŠ
strouhaněj šotyš	Rkp. Kr
struhadlo	Č, V, SŠ
střečák	Č, Z
studánka	Č, Ch+N, SŠ,
sukoradská	SŠ, Rkp. Kr
svadba	G, Z
svrček	Ku
sýkorka	Č, J8, Zich, Pol, H1, 4, SŠ, Jčt
šafář	Č
šandy [-a]	Š, SŠ, Z, Haj, Rkp. Kr
šaryvary [-bary]	Č, E, Dl, A, Ku, SŠ, Rkp. Kr, Rkp. Nov
šáteček	W, Č, Z, V, SŠ, Rkp. Kr
šátečková	Č, Hoř, Rkp. Stib, SŠ
šavlička	Č, Z, V, A, HR, SŠ
šenkýřka	V, Č,
šestipárová	Č, V, SŠ
ševcouská	Č, Z, Š, Haj, J7, A, BN, Rkp. Stib, Jčt
ševc	J7
školácká	Č, V, SŠ
škopek	V, SŠ,
škopíček	SŠ
šlapák	Č, Hs Ch+N, SŠ, Jčt, Rkp. Kr, Rkp. N
šlapáková mazurka	Rkp. Kr
šmejková	H4, Jčt
šmikuranda [-ko-] [šmej-]	Z, Hs, Č, Š, Zich, V, HR, SŠ, Rkp. Kr
šmitec	W, Dl, Z, Č, SŠ
šotek	W, Z
šotyš	Č, V, B, SŠ, Jčt, Rkp. Hom, Rkp. Nov, Rkp. Kr, Rkp. Stib
šotyška	H4, s Hoř, Rkp. Hom
šoufek	W, Č, Z, Dl, SŠ
šoupačka	Rkp. Nov, Rkp. Kr
šoupák [šu-]	W, Č, Z, N, Dl, Ch+N, SŠ, E, L,

Šoupaná (Šu-)	Č, HR, SŠ, Zich
Šoupavá (Šú-)	Jčt, Jz
Špacírka	V, Č, Z, Š, A, Zich, H ₁ , z, 4, SŠ, J6, Jčt, Rkp. Kr, Rkp. Stib, Rkp. Kout, Rkp. Brd
Špejchárek	Č, SŠ
Štajer	Rkp. Kr
Štajryš [-dyš]	W, N, Krol, D ₁ , Z, Č, BN, Jz, F, H ₄ , Zich SŠ, Jčt
Švec	W, A, E, N, D ₁ , Z, Č, V, H ₄ , Gh+N, Hoř, SŠ, Rkp. Kr
Svihák	W, Č, Z, D ₁ , SŠ
Tajč	Z, Č, F, Pom, SŠ
Taliján	R, G, W, N, Krol, D ₁ , Z, Č, Zich, J ₈ , H ₁ , Pol, V, SŠ
Tanec smrti	Jčt
Tatíček	Č, V, SŠ
Tesař	Č, V
Tesařeká	Č, SŠ, H ₈
Tetka	Č, V, Z, SŠ
Tkadlec	R, W, N, Krol, D ₁ , Z, SŠ, Rkp. Kr
Tleskavá	Kot
Točák	W, Gh+N, Krol, N, D ₁ , Z, Č, SŠ
Tolary	A, Č, SŠ
Trakač	L
Trám	W, N, Krol, D ₁ , Z, Č, V, SŠ
Trakař	L
Tramlampolka	Č, V, SŠ, Jčt
Tramlička	Č, H ₄
Tramtara	F
Tráva	Č, V, SŠ
Trlice (Trdlice)	V, SŠ
Trnky	Č, A, V, SŠ
Třasák (Třesák)	W, D ₁ , Krol, N, H ₁ , SŠ, Rkp. Kr, Pom, Rkp. Peš
Třeboňská	Č, Z, SŠ
Třinožka	W, Krol, N, D ₁ , Z, Č, V, Gh+N, L, SŠ, B, BN, Rkp. Kr
Tuchoměřická	Č, SŠ
Tuplpolka	Č, V, SŠ, Jčt, Rkp. Peš
Tylor (-a), Tyrol	Č, SŠ, Pom, V, Gh+N, HR
Topka	E, Č, SŠ
Umrlec	W, Č, Z, D ₁ , SŠ
Utíkavá	Č, Z
Valach	Rkp. Kr, W, Č, Z, D ₁ , SŠ
Valčík	W, Gh+N, H ₆ , Krol, D ₁ , N, Č, SŠ
Valčík lajdák	Rkp. Kr
Válenka	Rkp. Kr
Válený minet	Č
Vandrovnice	Rkp. Kr
Vážky	Č, Z

vdolky	Jčt
vejr [Vyjr]	Č, Zich, Pol, SŠ, Ja
veksír	J, Č
věneček [-ová]	Č, Ch+N, SŠ
vesta	SŠ
vika	W, Č, Z, Dl, V
vinická	Rkp. Kr
višeň	Ch+N, Zich, Č, SŠ
vlačitá [vlačná, -ečná]	Hs, Č
vlastibořská polka	Rkp. Kr
vobrok	J7
vojenská	Č
vojna	Č, SŠ
vokolo	Č, J
vobkročák [Vokro-]	Č, V, J, SŠ, Rkp. Hom
vokurek	Č, V, SŠ
volky	Č, V, SŠ
vochčácká	J3, 4
vopice	L
vonička	Č, SŠ, Zich
voračka	Č, SŠ, Ch+N
vosňák	G, R, W, Č, Z, Krol, Dl, N, Zich SŠ
voštrým k sobě	Rkp. -Kr
vošatka	W, Č, Z, Krol, N, Dl, SŠ
voštěpačka	L
votava	W, Č, Z, Dl, H1, 3, 5, V, SŠ, Jčt
votavka	Č, B, SŠ
vousíř	Č, Ch+N, Zich, SŠ
voves	Č, Z, V, SŠ, Haj, Š, J6
vršovská	Č, SŠ, Ch+N
vrták	JzB, W, N, Krol, E, Dl, Z, Č, A, F, Haj, Zich, Hs, Ch+N, Š, J9, SŠ, Jčt, Rkp. Hom,
všeha, slepičky	Rkp. Kr Z, Zich
Zadrhovaná	Lib.
Zahradnická	W, Č, Z, Dl, V, SŠ
Zahradníček	Krol, V, Hoř, Č, Z, SŠ
Zahradník	Rkp. Kout, Č
Zajíc	Č, A, SŠ
Zákolanská	W, Č, Z, Krol, N, Dl, SŠ, Rkp. Hom
Zákonopí	W, Krol, N, Dl, Z, Č, SŠ
Záležanská	B
Zatahovaná	W, Č, Z, Dl, SŠ
Zastavovaná	Rkp. Nov
Zbraslavák [-an]	W, Č, Krol, N, Dl, Z, SŠ, R, G
Zelenák	W, Č, Z, J, BN, Dl, SŠ
Zelený kousek [kú-]	Č, Zich, J, SŠ
Zeli	Č, SŠ
Zeman	L
Zimnice	Č, V, SŠ
Zloděj	Č Ch+N, Zich, SŠ
Z nohy na nohu	Zich

Zouvák
Zpátečná [-ni]
Zpátečnická
Zpáteční polonéza
Zrcadlový
Zubák
Žába
Žabaňská
Žabička
Žebrák
Železnice
Žezulička [-žhu-]
Žid [-ovská]

Židák (Židák)
Židovka
Židovská polka
Žinkovačka
Žinkovské kolečko
Žižka

W, Krol, Dl, N, Z, Zich, V, SŠ
Krol, N, Dl, Z, Č, H4, Zich HR, SŠ
W, Z
Č
A, SŠ
Č, H2, SŠ, Jčt

W, Č, Z, Dl, SŠ, Rkp. Kr
Krol, N, Z, Č
Rkp. Kr
Č, V, S, Š
Č
W, Z, Dl, B, SŠ
Krol, W, N, E, Č, Dl, Z, V, H2, HR, SŠ,
Rkp. Stib
Č, E, J6
A, Č
Rkp. Stib
Pom
Pom
W, Z

SLOVO SVEDOMIE V HISTORICKOM VÝVINE SLOVENSKEJ PRÁVNEJ TERMINOLÓGIE

Rudolf K u c h a r

V starých písomných pamiatkach slovenskej proveniencie, rovnako aj v staročeských pamiatkach, nachádzame slovo *svedomie*, ktoré má zaujímavú obsahovú náplň. V tomto príspevku ju chceme osvetliť a súčasne postihnúť prebratie jednotlivých významov zo stč. do starej slovenčiny (ďalej sts.*), prípadne postihnúť samostatný vývin na slovenskom území. Pri spracúvaní problematiky sa opierame o dokladový materiál uložený v historickom oddelení ÚSJ SAV, o dokladový materiál ÚJČ ČSAV¹ a o vlastnú excerpciu.

Slovo *svedomie* (s^b- věd- starý kalk podľa lat. con-

* V práci používam tieto skratky:

sts	– stará slovenčina
KT	– Kancionál Petra Trnovicensa
CC	– Cantus Catholici
ŠAB	– Štátny archív Bytča
TŽ	– Turčianska župa
OŽ	– Oravská župa
ŠSÚA Bva	– Štátny slovenský ústredný archív Bratislava
ŽK	– Žilinská kniha
MABB	– Mestský archív Banská Bystrica
MABŠ	– Mestský archív Banská Štiavnica
OAB	– Okresný archív Bardejov
Prot TS	– Protokol Troch Sliačov
OALM	– Okresný archív Lipt. Mikuláš
Prot LA	– Protocollo[n] Ciuium Lypcze Alemanilis
MOL	– Magyar Országos Leveltár
MAT	– Mestský archív Trnava
Ann LA	– Annales ciuitatis Lipcae Allemanorum
ArchČ	– Archív český, diel 3, 5, atď., Praha 1840 n.
Pùh	– Libri citationum et sententiarum, ed. V. Brandl, Brno 1873, 878.
Výbor	– Výbor z české literatury doby husitské, zv. 2, Praha 1966
HusErb	– Mistra Jana Husi sebrané spisy české 1–3, ed. K. J. Erben, Praha 1865 n.

¹ Na tomto mieste chcem poďakovať dr. E. Michálkovi, ktorý mi poskytol veľkú pomoc zistením stč. stavu.

sciens, conscientia²) sa používalo v rovnakom čase v staršom období vývinu slovenského jazyka a češtiny, najmä pokiaľ ide o základný význam „conscientia“: ... a *swedomi* magi miti cziste, neporussene ... Trnovec 1631 (KT, 373); Proč pak srdce mé wadně, zdáž *swedomí* w/tom padně. (CC 1655, 233); ... muože-li na *swe swedomia* powiedat swedok, že pan Tomka Janoss ... s. l. 1731 (ŠAB, TŽ, Tomcsány, Accordae, bez ďalšej sg. — 24. 3. 1731).

Zastavme sa pri tomto význame a pozrime sa, aké synonymá sa používajú v sts. na vyjadrenie spomenutého významu.

Je známe, že na Slovensku, rovnako ako v iných stredo-európskych krajinách, sa dosť dlho používala na zapisovanie v právnych a iných textoch latinčina (popri nemčine a maďarčine). Toto postavenie latinčiny v kultúrnej sfére sa prejavilo i v textoch písaných slovakizovanou češtinou, v ktorých nie sú ojedinelé prípady, že miesto domácich termínov (a iných výrazov) sa používali latinské ekvivalenty s príslušnou slovenskou pádovou koncovkou. Časté je tu napr. aj pri označovaní pojmu „svedomie“: Nicolaus Barzan ... annorum trzydczeti-pieth wyznal na swu // *costientiu* ... Nededza 1577 (ŠAB, Panstvo Budatín); Coz kdyz sem na žadost gegy vczinil a geho sem przed sebe pozwal, mnie pod swogow *conscientiow* a-neb swedomym powedel, zie/se byli maliczko mezy sebow pohadali ... Bobrovník 1587 (MABB, fasc. 229, no 47). Na príkladoch vidieť, že tu ide o využitie lat. citátového slova, ktoré bolo typické pre administratívno-právny štýl.³ Naproti tomu tu uvádzame na ilustráciu doklady, ktoré vyjadrujú tú istú skutočnosť, ale na vyjadrenie uvedeného pojmu sa používa ľudové slovo: ... aby on to wyprawil po mne, aby mey *dussi* nebyla tiezoba. Nem. Lupča 1509 (Prot LA, 38 OALM); Ponižene techda a pokorne prosim wassu slowutnost, žeby ste/ho

² Pozri J. Holub – Fr. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1952, 362.

³ Nemožno tu obísť bez povšimnutia ani podobu, v akej sa skúmané slovo zapisovalo. Keď uvážime, že išlo vo všeobecnosti o vypracovaný admin.-právny štýl, do ktorého len postupne prenikali prvky hovoreného ľudového jazyka (pozri rôzne súdne výpovede, v ktorých tento ľudový jazyk prevláda), zistíme, že zapisovanie slova *svedomie* ako *svedomí* môžeme hodnotiť ako prvok knižnej slovakizovanej češtiny. Pravda, okrem tejto ustrnutej (hybridnej slovensko-českej) podoby vyskytujú sa aj doklady v českej a slovenskej podobe, ako sa s nimi stretne v niektorých dokladoch nášho príspevku.

pred sebe zaly a/tak aby na swu *dussi* powiedal, dal-li mu aneb nie. Brezno 1609 (MABŠ, škatuľa 1609/2)/ ... trety swedok, Železnyho syn Sstewo, prysahal na swogu *dussu*, že Čyssmar Andrass wssecko wyce platyl, ... Kowarice 1670 (MABŠ); ... aby len podia *duŝe* tu sskodu ssaczuwaly, ... Srnacice 1735 (ŠAB, OŽ, Inqvisitiones, fasc. II, no 16). Z uvedených synonymných výrazov (*svedomie*, *duša*), *pokiaľ ide o skúmaný význam, zdá sa v právnej terminológii súvekej slovenčiny neutrálnejším slovo *svedomie*. Nahrádzanie slova *svedomie* slovom *duša* hodnotíme ako štylistickú podfarbenosť prenesenú z hovoreného ľudového jazyka. I dnes je bežné (a frekventované) v ľudovej reči spojenie *na moj dušu*,⁴ no popritom sa vyskytuje aj spojenie *na (moje) svedomie*.⁵

Postupne ako sa udomáchovala na Slovensku čeština ako spisovný jazyk, najmä pokiaľ ide o kancelársku prax, dostávajú sa v období feudalizmu do nášho kultúrneho jazyka, najmä do právnej terminológie, ďalšie významy slova *svedomie*, vznikom ktorých sa vytvára homonymia medzi pojmom „conscientia“, (Ge)wissen = (s)vedomie na jednej strane a medzi pojмами „testimonium“, „Zeugenaussage“ = „svedectvo“ a „testis“, „Zeuge“ = svedok na druhej strane.

Slovo *svedomie* v sts. (aj v stč.) plnilo funkciu právneho termínu s významom l. 1. „svedectvo“: Pro lepssye *swedomie* a gistotu wlastnu peczet sem prytykol. Slov. Ľupča 1547 (ŠSÚA Bva, v arch. obce Podkonice); ... oba gednostayne *sswedomy* wydaly, ze ta zahrada Homolowy Michelj prinalezny ... Zvolen 1571 (ŠSÚA Bva, arch. rodu Benický z Beníc, F, fasc. III, no 17); K/temu na *swedomy* swuy wlasny peczcz. Poľanovce 1584 (OAB, JŠ VI, 183); ... proč nepotrebugi služebniczi slowa božihio listow (?) pro *swedomi*, ... Trnovec 1631 (KT, 371).

V našom materiáli jestvuje so spomenutým významom rozvitá frazeológia, ktorú si vyžiadala vtedajšia slovenská právna prax. Stretáme sa v ňom so spojeniami *vybrať*, *vyberať svedomie*⁶ (= vypočúť svedeckú výpoveď na základe prisahy):

⁴ Pozri *Slovník slovenského jazyka I*, Bratislava 1959, 345.

⁵ Pozri c. d. IV, Bratislava 1964, 359 heslo *svedomie*. Podobne v obci Šuľa, okres Zvolen (informácia od M. Majtána).

⁶ Dokladov tohto typu v stč. niet. So slovesom *bráti* sa vyskytujú doklady typu *bráti Stvořitele na svědomie* HusEerb 1, 94 s významom „volať niekoho na svedectvo, za svedka“.

Letha panie 1562 w tem (!) woutery po s[wa]tem Mathussy *swedomy wybrano gest* ... Pov. Bystrica 1562 (MOL, Balassa — JŠ VI, 199); W ten wutery po s. Trogiczci *wybralo se swedomi* na stranu mnohomozneho pana ... Pov. Bystrica 1576 (MOL, Balassa — JŠ VI, 200); ...geho otecz *swedomi wybyral*, buducz sluznym dworskim ... Pov. Bystrica 1578 (MOL, Balassa — JŠ VI, 202); Letha pane 1578 na/den swateho Lukacze ewangelisti w Trnowe *wybieralo se swedomy* o wdeleny repulssy ... Trnov 1578 (ŠSÚA Bva, arch. rodu Benický z Beníc, K, fasc. II, no 8). 1. 2. „spis, doklad“: ... lebo wasseg milosti do/wasesho pocztliwego mesta i *swedomia* prnesol, že sprawodlive kupil to grsno ... Dolné Strháre 1600 (MABŠ, škatuľa 1600/3); Y to wiem, že osobi w prwneissiem *swedomi* poznamenane, o kterich zeptauan sem, ... s. l. 1664 (ŠSÚA, Eszt. Galanta, fasc. 93, č. 268); ... gakossto y pred sto-trima rokmj, gako se to da znat z gistieho *swedomia* pri tegže familii gsuczehc, že tak gako zemanía potrebowanj a doloženj w takowem *swedomj* gsu, ... Vyšný Kubín 1725 (ŠAB, OŽ, Inquisitiones, fasc. II, no 6).

Špecifické v sts. boli pre spomenutý význam frazeologické spojenia typu *nájsť vedľa swedomia* (= rozhodnúť na základe svedectva, dokladov, svedkov a ich výpovedí), *prisúdiť podľa swedomia* (= prisúdiť, určiť niečo niekomu na základe svedectva), ktoré sa v stč.⁷ nepoužívali. Niekoľko dokladov: ... pak ti lide tak *nassli wedle swedomy*, ze ... Nem. Ľupča 1557 (Prot LA, 59v OALM); Prawo pak *wedle swedomy* a sprawedlnosty obecney, ... *nasslo*, ze Balaž ... zadneho prawa dediczneho w tom dome nema ... Nem. Ľupča 1579 (Prot LA, 100v OALM); Pak my *podle swedomy* pod prisahu od nas optaneho *prisuditi* sme ten dom ... Nem. Ľupča 1561 (Prot LA, 71 OALM).

V staroslovenskom práve fungovala inštitúcia tzv. *listowné swedomie*⁸ (= písomné svedectvo): ... na zadost meho bratra Ststiefana ... pred panem mogim ... toto moge *listowne swedomy* pro potwrzeny ... nasseg kupie ... gemu sem widal. Sliache 1580 (Prot TS, 21 OALM). Spojenie *listowné swedomie*

⁷ V stč. vyskytujú sa doklady tohto druhu: to jsme na něm obrželi podlé swědomí Půh 3, 368; strach podlé swědomí jich, že při ztratíme Výbor 2, 2362.

⁸ Pokiaľ ide o doklady z češtiny, vyskytuje sa bežne spojenie *listownie swědomie* ArchČ 37/3, ArchČ 5, 499.

nachádzame v Jungmannovom Slovníku,⁹ ba aj v slovníku nemecko-českej právnicko-politickej terminológie,¹⁰ v ktorom sú zachytené ďalšie spojenia (*sv. na spise, sv. na pismě*) novšieho ekvivalentu „vysvědčení“. Všetky výrazy majú nemecký ekvivalent *schriftliches Zeugnis*. Na základe toho je možný dvojaký výklad uplatnenia sa tohto spojenia na slovenskom území. Jednak možno predpokladať, že dané spojenie vzniká kalkovaním nemeckého *schriftliches Zeugnis*, ktoré sa dostáva na naše územie vplyvom nemeckej kolonizácie, jednak že sa toto spojenie kalkovaním z nemčiny dostalo do stč. a odtiaľ sa už ako hotový produkt prenieslo na Slovensko.

Uvedený význam „svedectvo“ zachytil vo svojom Slovníku A. Bernolák,¹¹ ktorý upozorňuje na jeho archaický a český charakter. Vo svojom Slovníku ho má aj J. Jungmann.¹² Ako zastaraný význam slova *svedomie* ho označuje aj M. Kálal.¹³

Ďalej sa slovom *svedomie* pomenúval v starom slovenskom aj v staročeskom práve svedok (testis). Tento význam (i predchádzajúci význam „svedectvo“) prenikol k nám zo stč., resp. z českej právnej terminológie a rozšíril významovú stavbu domáceho slova *svedomie*. Napr.: ... a ti dobry lide ... rozkazali, aby to *swedomy*, ktere *swedczilo* před pany zemany, před ne postavil ... Nem. Lupča 1543 (Prot LA, 47v OALM); A/to yakz ste na[m] psali, ze bychme wa[m] poswedczylj aneb po/*swedomy* oznamili, ... Topolčany 1544 (MAT, MG Kart. č. 5); Druhu stranu do prawa pritiehnutu sem take optati roskazal, kteryžto strany *swedomi* aneb *swedkowie* předloženy wiznali su na tento spusob: ... Slov. Lupča 1547 (ŠSÚA Bva, v arch. obce Podkonice); Pan richtar *swedomy* hogneho wirozumewsse a-y sententij nassedssse to potwrzuce y ze/wssemy starssimy swimi, aby ta wecz pri/pokogj byla ... Sliače 1611 (Prot TS, 112 OALM). V dvoch posledných dokladoch slovo *svedomie* plní funkciu kolektíva. Pojmy „svedok“

⁹ J. Jungmann, *Slovník česko-německý IV*, Praha 1938, 394.

¹⁰ Pozri *Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs*, Wien 1850, 245.

¹¹ A. Bernolák, *Slovar Slowenski Česko-Latinsko-Nemecko-Uherski IV*, 3249.

¹² J. Jungmann, c. d. IV, 394.

¹³ M. Kálal, *Slovenský slovník z literatury aj nářečí*, B. Bystrica 1923, 660.

a „svedectvo“ sa celkom prekrývali,¹⁴ čo nebolo pre jednoznačnosť textu výhodné, porov. napr.: (Jakub mlynář) prosil jest nás, že bychom přeslyšeli jeho *swedomie* ŽK 100a — 1455; ... aby se k/tomu mal a/czuo zleho na-powedal tomuto, aby mal na/to *swedomie* a/toto žeby se nietahowalo na daleky termin... Sitnianska 1602 (MABŠ, škatuľa 1602/3). Preto sa spomenuté substantívum spája v sts. aj v stč.¹⁵ s adjektívom *živý*. Novovzniknuté spojenie by sme mohli hodnotiť skôr ako hotový, prevzatý jazykový útvar zo stč.: To nyny ti vrozeny... dobry lide na zamku na ten czas prawom osadzeny znowu to *swedomy zywe* wsseczko wystawiwsse a porozumewsse y z vrozenym panem Waczlawem Zegnaym y z panem Palludskym pochwalili a zwelebili. Nem. Ľupča 1543 (Prot LA, 47 OALM); ... abi ste mne psane swedecztiwi widawaly, ponewadž *žiwe swedomy* mam... Trnovec 1631 (KT, 373). V podstate podobná situácia je v spojení *prísazné swedomie* (= svedok, ktorý zložil prísahu): ... a wedle mnohych dobrych lidy duchownych y swetskych, *prisazneho swedomy*... Nem. Ľupča 1543 (Prot LA, 47 OALM). Význam zachytený vo vyššie uvedených dokladoch A. Bernolák¹⁶ neuvádza. V 18. stor. ustúpil tento význam, čo bolo podmienené ústupom tohto významu aj v češtine (neuvádza ho vo svojom slovníku ani J. Jungmann¹⁷) a začal sa všeobecne vyjadrovať slovom *svedok*.

Okrem spomenutých základných významov, spoločných pre oba naše príbuzné jazyky, malo slovo *swedomie* v starom slovenskom práve a jeho terminológii aj ďalší, prenesený význam „oldomáš“. Ide o formálny akt tradovaný vo zvykovom práve, ktorý mal funkciu spoločenského završenia právneho aktu a teda aj istú svedeckú silu. Vyjadrenie tohto zvyku je zachytené v spojeniach (ide o záverečnú formulu), ktoré sa vyskytujú v našom materiáli skúpo. Také je spojenie „*pitie swedomia*“ (aj *pitie swedomej* — svedomá — substantivizované

¹⁴ Priniesť (priviesť) si svedomie „svedka, ktorý môže vypovedať pred právom, teda je súčasne aj svedectvom (živým)“. Konštrukciu so slovesom *priviesť* sme zatiaľ v našom materiáli nenašli.

¹⁵ ... vystavil živé svědomí jménem Ješka Lajlocha z Kozlovic, Viléma z Šubáčova... a ti vyznali, že... Půh 2, 460. Pozri aj moju štúdiu *Niektoré termíny v stredovekej slovenskej právnej terminológii*, JČ XV, 1964, 1.

¹⁶ A. Bernolák, c. d., 3248–9.

¹⁷ J. Jungmann, c. d., 394–5.

adjektívum ženského rodu): Pro pewneyssy pak gistotu a duowot tey kupe *pitim swedomi* a lidkupem potwrdili... Nem. Lupča 1598 (Prot LA, 58 OALM); Kteruzto kupu *pitim swedomim* a lidkupe[m] pred vplnjm vradem potwrdili... Nem. Lupča 1600 (Ann LA, 64 OALM); ... kteryzto dar/a/darowany toto potwrdjly ... *pitim swedomeg*. Sliache 1611 (Prot TS, 111 OALM). Ďalšie doklady možno interpretovať dvojako. Môže ísť o spojenie „*naliat swedomú*“ (= oldomáš) i „*naliat swedomiu*“ (= svedkovi, hlavne pri druhom doklade): Na to pro lepssy gistotu a duowot pewneyssy teto obedwe strany... tak yako prawo meske lypczanske vkazuge, przed prawom lydkup a *swedomu naliawssy* solemniter sau wypyly.¹⁸ Nem. Lupča 1571 (Prot LA, 91v OALM); Na to *su y swedomu* prede wssemy pani prisažnimi *naliali*. . . Nem. Lupča 1592 (Prot LA, 35 OALM). V ďalšom prípade môže ísť o spojenie „*piť swedomie*“ (= oldomáš), ale zároveň i o spojenie „*piť so swedomím*“ (= so svedkom): Nad to *swedomim pili* pred vplnjm nášsim vradem. Nem. Lupča 1599 (Prot LA, 62 OALM).

Na záver môžeme povedať, že sts. i stč. v právnej terminológii využívali rovnakým spôsobom isté pomenovanie (*swedomie*) na vyjadrenie viacerých významov, ktoré neskôr z daného pomenovania ustúpili (význam „svedectvo“, „svedok“, „oldomáš“), pretože ich nahradili iné pomenovania, terminologicky adekvátnejšie. No i napriek tomu, v istých reláciách môžeme v sts. pozorovať v právnej terminológii používanie slovných konštrukcií, ktoré boli v stč. neznáme: *nájsť vedľa swedomia, prisúdiť podľa swedomia, vybrať, vyberať swedomie* alebo zaujímavé spojenia typu *pitie swedomia, naliat swedomú* a pod. Spomínané prípady svedčia o tom, že slovenčina nepreberala v oblasti odbornej terminológie cudzie termíny pasívne, ale často nahrádzala cudzie prvky domácimi alebo ich vhodným spôsobom modifikovala a rozvíjala.

¹⁸ Spojka *a* zlučuje tu dva synonymné výrazy *litkup* a *swedomie* (= oldomáš). Svedka slovo *swedomie* v tomto prípade nemôže označovať vzhľadom na spomínanú spojku. Náš predpoklad sa môže oprieť i o spojenia *naliat oldomáš, naliat litkup*, ktoré sa paralelne vyskytujú v našom materiáli.

NÁZVOSLOVÍ OBALOVÉ TECHNIKY

Vladimír Adámek

Jedním z úkolů normalizačního plánu na léta 1965—1967 je revize dosavadní názvoslovné normy (ČSN 01 9900 „Obalová technika. Názvosloví“). Tento úkol byl uložen Obalovému ústavu v Praze, který jej zpracovává.

Pro vypracování návrhu nové názvoslovné normy schválila odborná normalizační komise určité zásady („hlavní zásady řešení“), podle nichž je nutno postupovat.

Nejdůležitější ustanovení schválených zásad jsou v podstatě tato:

Rozsah názvosloví má odpovídat šíři oboru obalové techniky. Překročit rámec oboru je možno jen výjimečně. Ze sousedních nevýrobních oborů je možno převzít jen ty pojmy, které jsou nezbytné pro ucelenost názvosloví.

Nejdříve je nutno vypracovat obecnou část budoucí názvoslovné normy. Její nejdůležitější částí budou základní pojmy.

Při tvorbě pojmů je nutno vycházet z jejich významové šíře a členění; přitom postupovat metodou odvozování, rozvíjení a doplňování od obecného ke zvláštnímu a od širšího k užšímu. Vzájemné významové souvislosti a návaznosti je nutno respektovat.

Pojmy je nutno definovat především funkčními hledisky; to znamená uvádět v definicích charakteristické znaky vyplývající z funkčního použití nebo uplatnění v obalové technice.

Podle těchto zásad se pracuje na přípravě nové názvoslovné normy. Zásady jsou ovšem jen zásadami, a nikoli podrobným návodem. Proto je třeba postupovat v jejich duchu uvážlivě a výsledky dílčích pracovních etap čas od času konzultovat a ověřovat. To je ostatně také účelem tohoto článku, jehož obsahem jsou první dílčí výsledky, jichž bylo dosaženo při pracích na novém názvosloví.

Uplatnění zásad při zpracování názvosloví

Rozsah názvosloví obalové techniky je nutno vymezit dvojitým způsobem: do šíře i do hloubky, horizontálně i vertikálně.

Obalová technika není výrobním, nýbrž „průřezovým“ oborem, zasahujícím do celého národního hospodářství, jemuž slouží a jež prostupuje. Podobné postavení má také manipulace s materiálem, které má s obalovou technikou řadu společných a styčných znaků. Tak např. každý zabalený výrobek je zároveň také manipulační jednotkou (obal — kromě jiného — také umožňuje nebo usnadňuje manipulaci s výrobky). Hranice obou těchto sousedících oborů je dána specifickou funkčností jejich prostředků. To se promítá do názvosloví. Jako příklad je zde možno uvést pojem „paleta“. Mezi palety patří jak skříňová paleta, tak také prostá paleta. Každá z nich však má jinou funkčnost. Lze-li např. říci o skříňové paletě, že plní jak funkci obalu (tj. zejména chrání výrobky) tak funkci manipulačního prostředku (tj. zařízení umožňující manipulaci), neplatí to již u prosté palety, která plní jen funkci v oblasti manipulace. Promítneme-li si tuto situaci do názvosloví, pak to znamená, že pojem „skříňová paleta“ je možno považovat ještě za mezní (styčný, hraniční) pojem obalové techniky s názvoslovím oboru manipulace, zatímco pojem „prostá paleta“ stojí již za hranicemi názvosloví oboru.

I při vertikálním vymezení názvosloví je důležitá funkčnost. Každý obal je výrobkem určitého oboru a svoji oborovou příslušnost neztrácí proto, že kromě výrobku je také ještě obalem (tj., že se ho používá k obalovým účelům a že proto patří také do obalové techniky). Tuto dvojitou příslušnost a tedy dvojitou funkčnost nutno respektovat. Z hlediska názvosloví jsou důležité a směrodatné právě ty znaky, které určitý výrobek charakterizují jako obal. Také zde je možno na praktickém příkladě ukázat, kam až může sahat názvosloví obalové techniky a kde možno hledat jeho hranice s výrobními obory.

Obecným pojmem s velmi širokým významem je např. pojem „obal“. K definování tohoto pojmu plně stačí jen funkční znaky obalové techniky. Budeme-li postupovat tak, jak stanoví zásady, t. j. od obecného ke zvláštnímu a od širšího k užšímu, budeme muset definovat pojmy se stále užším a speciálnějším významem, v jejichž definicích se nám postupně a nezbytně budou objevovat také jiné než jen funkční znaky obalové techniky. Druhem obalu je přepravní obal. Jeho typem je např. sud nebo pytel. Stačí-li nám v definici přepravního obalu ještě funkční znaky, pak s nimi již plně nevystačíme u sudu nebo pytle, u nichž musíme již uvádět také charakteristické znaky jiné, např. tvar a kromě toho se musíme zmínit o tom, že sudy mohou být např. dřevěné, ocelové

apod. a pytle jutové, papírové atd. To jsou ovšem již znaky konstrukční a materiálové. Dojdeme-li touto metodou až k ocelovému sudu a jutovému pytli, pak již v definicích budou zcela převažovat právě tyto znaky a budou mizet funkční znaky obalové techniky. Hranici názvosloví obalové techniky nutno tedy hledat tam, kde již není možno určitý výrobek definovat funkčními znaky proto, že by tyto znaky nestačily rozlišit tento výrobek (jako obal) od jiného výrobku téhož druhu.

Jedním z nedostatků technické normalizace je skutečnost, že zachycuje jen určitý stupeň technického rozvoje; a protože projednání návrhu technické normy trvá určitou dobu, znamená to, že norma zachycuje úroveň zpravidla již překonanou nebo aspoň překonávanou. To přirozeně platí v plné míře i o normalizaci názvosloví. Tento nedostatek je ovšem tím citelnější, že obalová technika zaznamenává v současné době prudký rozvoj. Názvosloví se tak opožďuje za technickým rozvojem, neboť se neustále rozšiřuje mezera mezi stupněm technického rozvoje a stupněm normalizovanosti názvosloví. S tím ovšem nutno počítat a nemá také smysl hledat příčiny tohoto stavu jinde než právě v technické normalizaci, konkrétně v tvorbě a definicích jednotlivých pojmů. Mezeru mezi stupněm normalizovanosti názvosloví a dosaženým stupněm technického rozvoje vyplňuje terminologická praxe, tj. vytváření a skutečné užívání termínů (i nenormalizovaných) v textech. S novými obaly, způsoby balení apod. se totiž vždy objevují také jejich nová pojmenování. I to nutno brát na vědomí a nelze tomu nijak bránit. Jde jen o to, aby nově vznikající názvy byly dostatečně výstižné a srozumitelné a aby se z různých názvů ujal a obecně vžil právě ten nejvhodnější. Jde tedy také o sjednocování názvoslovné praxe. Byla by chyba vidět v terminologické praxi nutné zlo. Bude účelnější a celkem na prospěch názvosloví, podaří-li se vytvářet podmínky a předpoklady pro to, aby se z terminologické praxe stala jakási předběžná etapa normalizace, v jejímž průběhu by se nové pojmy ověřovaly. Podaří-li se toho dosáhnout, pak bude „stav skutečný“ postupně přecházet ve „stav normalizovaný“. O tom, že takový vývoj je možný, lze předložit řadu dokladů. Příkladem může být v tomto směru soubor oborových norem ON 77 0110 až 77 0115 „Směrnice pro balení strojírenských výrobků vyvážených do oblastí se stíženými klimatickými podmínkami“, vypracovaný Obalovým ústavem v Praze. Tyto normy obsahují řadu nových pojmů a definic,

a to pojmů dosud nenormalizovaných, které se právě prostřednictvím těchto norem stávají pojmy normalizovanými. Tyto pojmy budou také pojaty do připravované názvoslovné normy.

Terminologickou praxi je tedy třeba ovlivňovat. Především tím, že tvorby nových pojmů se budou zúčastňovat odborníci. A pak tím, že normalizované názvosloví obalové techniky vytvoří ve svých pojmech a jejich definicích předpoklady pro to, aby se tyto pojmy mohly v praxi dále rozvádět. Názvosloví obalové techniky by tedy nemělo být jen uspořádaným přehledem pojmů a definic, zachycujících určitý rozvojový stupeň, ale současně směrnicí umožňující další tvorbu pojmů, zejména rozvíjením pojmů normalizovaných v souladu s technickým rozvojem.

Roste tedy význam metody zpracování názvoslovné normy.

Obecná část názvosloví

Obecnou část názvosloví tvoří souhrn pojmů definovaných výhradně nebo převážně funkčními znaky. Funkční hlediska uplatněná v definicích, jsou předpokladem delší životnosti pojmů. Klíčovými pojmy obecné části a tím celého názvosloví jsou pojmy s nejobecnějším, a proto nejširším významem.¹ Jsou to tyto pojmy: obalový materiál, obal, balení.

Jejich význam spočívá v tom, že jimi lze na nejvyšší, tj. na nejobecnější úrovni vyjádřit celou šíři, a tedy celou věcnou náplň obalové techniky. Všechny ostatní pojmy lze těmto pojmům podřadit, tj. lze je buď od nich odvodit, nebo aspoň uvést a definovat v souvislosti s některým z nich. Odvozováním je tu míněna klasifikace pojmů podle vybraných funkčních hledisek (znaků), vedoucí k pojmům stále speciálnějším, a tedy významově užším. Ke každému z těchto tří základních pojmů se váže určitý počet obecných pojmů z jiné oblasti. Tak se např. přidružují k pojmu obalový materiál pojmy fólie, film, kotouč, kotouček, přířez apod. V této souvislosti se tyto

---

¹ Návrh — v tomto stadiu — neuvádí ještě definici pojmu „obalová technika“ přesto, že jde o pojem s nejobecnějším významem. Vyvíjející se náplň tohoto oboru mluví spíše pro to, aby se k navržené definice tohoto pojmu přikročilo až v pozdějších etapách.

pojmy objevují ve svém obecném významu, tj. bez vztahu k určitému obalovému materiálu (nikoli tedy např. hliníková fólie, ale fólie obecně, jako pojem, který má svůj význam a který je nutno definovat). V tomto svém obecném významu nepatří totiž tyto pojmy do žádného určitého oboru. Stejně tak se přidružují k pojmu obal např. pojmy soustava rozměrů obalů, oběh obalu apod. Také s pojmem balení souvisí řada obecných pojmů, vyjadřujících funkci balení v oblasti manipulace. Jsou to např. pojmy jednotka balení nebo manipulační jednotka apod.

Tři základní pojmy spolu se soustavou třídících hledisek (znaků) a souhrnem souvisejících (přidružených) pojmů tvoří základ zpracování názvosloví.

Definice základních pojmů

Obalový materiál

Dosavadní názvoslovná norma ČSN 01 9900 nedefinuje pojem obalový materiál. Uvádí jen definice jeho jednotlivých druhů a vlastností. Proto je nutno vycházet z rozboru situace.

Obecně se obalovým materiálem rozumí materiál na výrobu obalů, popř. materiál používaný k balení výrobků. K těmto účelům se ovšem používá různých materiálů, např. dřeva, papíru, lepenky, kovů, skla, keramických hmot, různých tkanin, plastických hmot apod. Stejných materiálů se však používá také — a často převážně — k jiným účelům. Ostatně dřevěná bedna se nevyrábí bezprostředně ze surového (rostlého) dřeva, ale až z přířezů dřeva, tedy ze dřeva již zpracovaného. Ani ocelový sud nebo konzervová plechovka se nevyrábějí z kovu, ale z plechu. Jiné to však je u keramické hlíny nebo u plastických hmot, kde „materiálem“ může být přímo surovina. Ovšem ne vždy, protože některé obaly (např. sáčky) se vyrábějí až z fólií plastických hmot. Materiálem pro výrobu obalů tedy mohou být jak suroviny, tak polotovary i hotové výrobky. Nelze přitom zapomínat, že často to, co je z hlediska výrobního oboru hotovým výrobkem nebo polotovarem, je z hlediska obalové techniky teprve „materiálem“.

Druhá úvaha se týká obalů, které mají být z těchto materiálů vyrobeny. Např. hoblovanou bednu je nutno vyrobit z předem hoblovaných přířezů. Různé druhy skládaček a sáčků se vyrábějí z lepenek a papírů a ostatních „materiálů“

předem upravovaných, popřípadě vhodně kombinovaných. Způsob jejich úpravy nebo kombinací vyplývá pak z nároku na funkčnost toho nebo onoho druhu a typu obalu a balení. Bude tedy účelné dělit obalové materiály na prosté, kombinované a upravované. Z toho však zároveň vyplývá, že suroviny, polotovary a hotové výrobky se stávají obalovým materiálem až po své konečné úpravě, odpovídající funkčnímu použití obalu nebo balení.

Z těchto závěrů by měl vycházet také návrh definice. Ovšem, má-li být definice tak jednoznačná, aby dostatečně odlišila suroviny, polotovary a hotové výrobky používané k obalovým účelům od těchž materiálů používaných k ostatním účelům, musí respektovat skutečnost, že z celkového kvanta materiálů vyráběných a používaných v ČSSR (a ovšem i jinde) tvoří obalové materiály jen určitou část (nikoli většinu). Definice tedy musí být tak přesná a jednoznačná, aby již z ní bylo vidět, že tomu tak je. Nesmí tedy být příliš obecná a nesmí připouštět volnější výklad.

Návrh definice:

Obalový materiál

suroviny, polotovary a hotové výrobky určené bez další úpravy k výrobě obalů a k balení

O b a l

Pojem „obal“ lze definovat nejméně dvěma způsoby. Jedním z nich je vyčerpávající definice, která by uváděla všechny charakteristické znaky obalu, tj. zejména všechny jeho funkce (ochrana výrobků, ochrana okolí, usnadnění manipulace, usnadnění prodeje a spotřeby apod.). Taková definice v sobě skrývá nebezpečí, že bude brzo překonána rozvojem obalové techniky. Funkce obalu se totiž vyvíjejí a mění. A kromě toho nejsou všechny znaky zastoupeny u všech druhů obalů ve stejné míře.

Druhá možnost je definovat obal volněji a víc v souladu s běžným chápáním smyslu slova *obal*. Jeho funkce nevypočítávat, ale vyjádřit obecně. Volnost a obecnost definice nesmí však jít na úkor její jednoznačnosti a výstižnosti.

Předností takové definice je větší volnost výkladu, tj. větší možnost výkládat tento pojem v souladu s technickým roz-

vojem a s tím, co se obecně pod tímto pojmem rozumí. Ostatně nelze přehlížet ani to, že ochrannou a také manipulační funkci obalů stanoví (tj. také vymezuje její rozsah) Hospodářský zákoník z r. 1964.² Hospodářský zákoník však předpokládá také hospodárnost při balení a pak ovšem počítá s řádnou přepravou a skladováním. Jen při splnění obou těchto předpokladů musí obal zajišťovat „úplnost a jakost dodávaných výrobků“. Kdyby tomu tak nebylo, přesunula by se celá odpovědnost za výrobky jen na obaly, což by nutně vedlo k vzestupu spotřeby obalového materiálu. Taková situace by se pak nutně projevila i v definici obalu jako pojmu. Proto byla nakonec zvolena druhá možnost a návrh definice obsahuje jen dva znaky.

Návrh definice:

Obal

prostředek nebo soubor prostředků k uložení a zabalení výrobků

První část definice uvádí, že obal je „prostředek nebo soubor prostředků“. Nejde tu o nic víc než o konstatování skutečnosti, že některé obaly se skládají jen z jednoho „prostředku“ — např. papírový sáček nebo klec na ovoce a zelešinu, zatímco jiné obaly se skládají z několika takových prostředků — např. konzervová sklenice s plechovým víčkem. Slovo „soubor“ vysvětluje, že jde o prostředky, které k sobě patří. Uvedení obou těchto možností v definici je nezbytné, protože odpovídá skutečnosti. Druhá část definice blíže charakterizuje tyto prostředky tak, že musí jít o prostředky k „uložení a zabalení výrobků“. Obě tato slova, tj. „uložení“ a „zabalení“ patří k sobě a nelze je od sebe odtrhovat. Teprve jejich spojení dostatečně charakterizuje prostředky uvedené v první části definice.

---

² § 178 zák. č. 109/1964 Sb., odst. 1:

„Výrobky musí být dodávány v takových obalech a balení, takovým způsobem loženy, popřípadě u dodávek výrobků bez obalu musí být zachován takový způsob dodávky, aby při zachování hospodárnosti a při řádném způsobu přepravy a skladování nebyla porušena úplnost a jakost dodávaných výrobků.“

Navrhovaná definice se blíží běžnému chápání významu pojmu „obal“ a umožňuje výklad shodný s právní úpravou.

Balení

Pojem „balení“ znamená buď činnost, děj (předmětně po-
jatý), nebo konečný výsledek této činnosti, a pak tedy má
význam konkrétní substance. Pod tyto pojmy tedy spadají
a jsou v něm obsaženy jak jednotlivé balicí úkony (balicí
operace), jako např. ukládání výrobků do obalu, nalévání, pře-
vazování, uzavírání, zalepování atd., tak i výsledná manipu-
lační jednotka vzniklá spojením výrobků s obalem ve funkční
celek. Balením je příprava výrobků pro přepravu, skladování,
prodej a spotřebu. Nikoli však každá příprava, nýbrž jen
taková, která se provádí pomocí obalů a (nebo) obalového
materiálu. Balením však není a nemůže být příprava takových
výrobků, které se mají přepravovat bez obalů. To zní sice
samozřejmě a působí to tak, jako by bylo zbytečné to vůbec
uvádět; přesto však nemůže být na škodu na tento důsledek
upozornit.

Balení má obdobné funkce jako obal (je to ostatně pojem
významově širší). Ani v definici pojmu „balení“ není však nutné
tyto funkce specifikovat. Ochranná a také manipulační funkce
balení vyplývá z toho, že jde o přípravu výrobků pro přepra-
vu a skladování. Naproti tomu ostatní funkce lze odvodit
z toho, že zároveň jde o přípravu pro prodej a spotřebu. Při-
tom náročnost na balení (stejně jako náročnost na obal) nut-
no posuzovat zase podle Hospodářského zákoníku.

Balením se tedy rozumí spojování výrobků s obalem ve
funkční celek, představující v oblasti manipulace manipulační
jednotku.

Návrh definice:

Balení

činnost spočívající v přípravě výrobků pro přepravu, sklado-
vání, prodej a spotřebu pomocí obalů a obalových materiálů;
výsledek této činnosti je funkční spojení výrobků s obalem
v jednu nebo několik jednotek balení

Může-li být obal souborem prostředků (a tak tomu bývá) a definuje-li se funkce souboru jako celku, pak se ukazuje potřeba stanovit také pojmenování částí tohoto souboru (tedy pojmy) a definovat jejich funkci ve vztahu k funkci celku (obalu). Různé části obalu mají nestejný stupeň důležitosti z hlediska funkce obalu. I to je třeba v definicích rozlišit.

V podstatě jde o dvě skupiny součástí. Jedna se vyznačuje tím, že slouží k tomu, aby příslušný výrobek byl přímo do ní nasypán, nalit nebo jinak uložen. Tato součást obalu přímo určuje tvar, rozměry, velikost a váhu balených výrobků. Je také z hlediska funkce obalu nejdůležitější. Všechny ostatní součásti plní při balení jen určité vymezené funkce. Je-li takovou hlavní součástí obalu např. konzervová sklenice, je pomocnou součástí její plechové víčko. Zdá se, že nejúčelnější bude stanovit pro tyto součásti pojmy „obalový prostředek“ a „pomocný obalový prostředek“.

Návrh definice:

Obalový prostředek

nejdůležitější součást obalu; v ní je výrobek zpravidla uložen

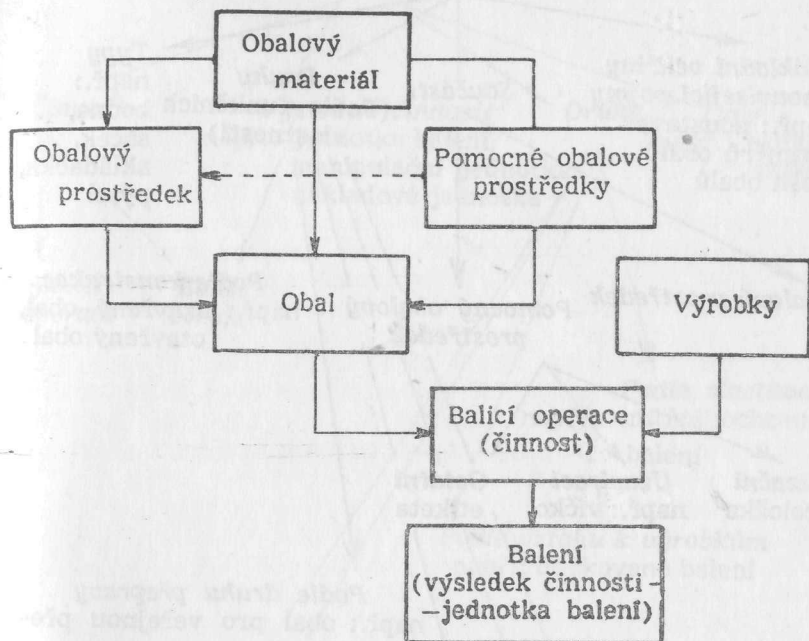
Pomocný obalový prostředek

prostředek používaný při balení jen k určitým vymezeným účelům, jako k prokládání, těsnění, upevňování, spojování, uzavírání, převazování, stahování, označování, otevírání apod.

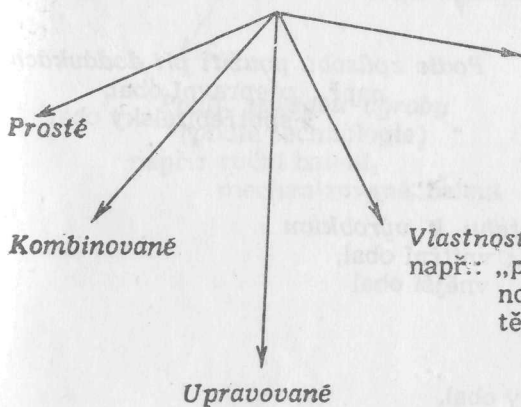

Účelem článku není podat vyčerpávající přehled celé první etapy prací na názvosloví. Důležitější je ověřit správnost použité metody. Proto jsou k článku připojeny názorné tabulky, zobrazující členění názvosloví oboru a vzájemné vztahy základních pojmů.

Vzájemné vztahy základních pojmů

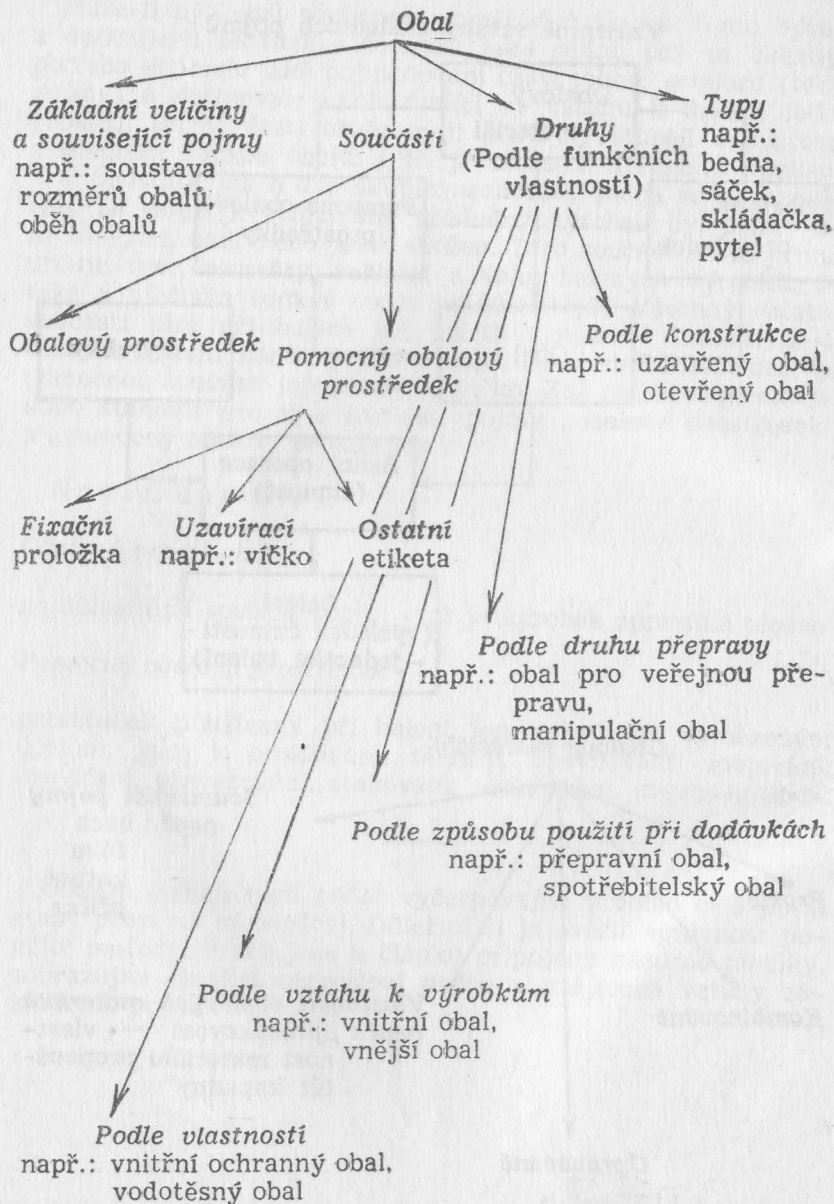
Obalové materiály

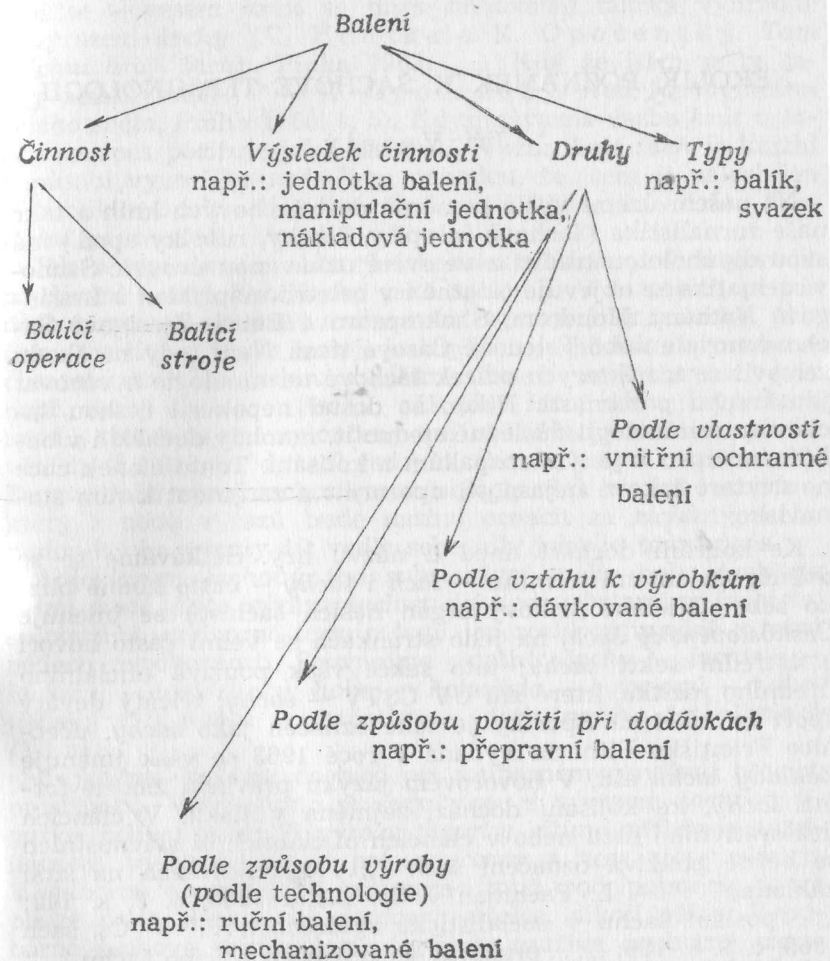

Související pojmy
 např.: arch
 fólie
 kotouč
 přířez

Vlastnosti obalových materiálů
 např.: „prosákavost — vlastnost materiálu propouštět kapalinu“

NĚKOLIK POZNÁMEK K ŠACHOVÉ TERMINOLOGII

Jiří Veselý

Na našem území vyšlo poměrně dost šachových knih a také naše žurnalistika (šachové časopisy, články, rubriky apod.) má svou dlouholetou tradici a ve světě uznávanou úroveň. Šachová tematika se objevuje ostatně i v beletrii, například v Lessingově Nathanu Moudrém, Shakespearově Bouři, Zweigově Šachové novele nebo Friedově Časové tísní. Není tedy na škodu zastavit se u některých otázek šachové terminologie a věnovat jim trochu pozornosti. Nikdo se dosud nepokusil českou šachovou terminologii důsledně sjednotit, mnohdy dochází i v odborném tisku k jistým rozpakům a kolísání. Tento článek chce na některé takové nejjasnosti upozornit a zaujmout k nim stanovisko.

Ke kolísání dochází hned u názvu hry. Setkáváme se se dvěma variantami termínu — *šach* i *šachy* — často hodně blízko sebe. Oficiální tiskový orgán našich šachistů se jmenuje *Československý šach*, na jeho stránkách se velmi často hovoří o ústřední sekci *šachu*; tato sekce však používá oficiálního úředního razítka, které zní ÚV ČSTV — *šachy*; třicátý devátý sport na tiketech Sportky je také označen jako *šachy*, učebnice Františka Pitharta vydaná v roce 1963 se však jmenuje *Základy šachu* atd. V hovorovém jazyku převládá značně forma *šachy*, ke kolísání dochází zejména v tisku. V článcích deklarativního rázu nebo v článcích oficiálních či slavnostních se běžně používá označení *šach* („... rozvíjet šach na širší základně...“ — L. Pachman v Čs. šachu 1965, č. 9, s. 142; „... poslání šachu v socialistické společnosti...“ — Čs. šach 1965, č. 9, s. 129; „... pracovat ve prospěch našeho šachu...“ — záložka knihy L. Pachman, *Teorie moderního šachu II*, Praha 1955 aj.). V článcích reportážních, vzpomínkových nebo ve statích beletristického charakteru se často setkáváme s označením *šachy* („... Šachy — to byla jeho láska...“ — K. Opocenský, *Nad šachovnicemi celého světa*, Praha 1960, s. 168; „Šachy nejsou pro ženy?“ — I. Veselá, *Vlasta* 1963, č. 45, s. 11; „Na šachy Aljechin, na cukrovinky Orion“ — reklama v brožuře o turnaji v Rakovníku 1940; V. Houška a K. Opocenský, *Šachy s úsměvem*, Praha 1961). Ve spo-

jení se slovesem *hrát* se dnes setkáváme takřka výhradně s výrazem *šachy* (V. Houška a K. Opočenský, *Tam všichni hrají šachy*, Praha 1962; „...Kdy že jsem se ty šachy naučil hrát?...“ — K. Opočenský, *Nad šachovnicemi celého světa*, Praha 1960, s. 5). Kdysi závazná vazba *hrát v šachy* se dnes pocifuje jako zastaralá. Vazba *hrát šach* je knižní a působí vyumělkovaně. Není náhodou, že jsem ji našel jen v publikaci zcela odlišného odvětví (Z. Mysliveček, *Speciální psychiatrie*, Praha 1959, s. 405).

Jak se vyrovnat s takovým kolísáním? Lze jistě doporučit používání vazby *hrát šachy* jako správné. V ostatních případech ponechat autorovi volbu mezi výrazy *šach* a *šachy*, přičemž uvážit, že výraz *šach* je knižnější a je již také významově obsazen charakteristikou zvláštní situace na šachovnici (viz např. vazby *král je v šachu*; *věž dává šach*; *dáma kryje šach* apod.), takže nejsou vyloučeny ani určité nejasnosti (např. ve větách: Z šachu se dovedl radovat. Často na šach vzpomínal.). Teprve další vývoj šachové terminologie však zřejmě rozhodne, který z obou výrazů bude možno označit za závazný, nebo budou-li oba výrazy žít vedle sebe tak, jako je tomu dnes.

Adjektivum *šachový* (od substantiva *šachy* nebo *šach*) je velmi časté. Zato výrazu *šachistický* (od substantiva *šachista*) se používá v odborné terminologii jen zcela výjimečně a mívá nádechy neobornosti. Srovnajme ostatně: *šachy* — *šachista* — *šachový* — *šachistický*; *hokej* — *hokejista* — *hokejový* — *hokejistický* (!) *fotbal* — *fotbalista* — *fotbalový* — *fotbalistický* (!) aj.

K jistému kolísání dochází při souborném označení hracích prostředků. Velmi často se setkáváme s výrazem *šachové figurky* nebo *figury*. U výrazu *figurky* cítíme přílišnou familiárnost, výraz *figury* je pak nepřesný a nese stopy slangu. V odborné terminologii rozumíme totiž pod pojmem *figura* pouze krále, dámu, věž, jezdce a střelce, nikoli pěšce. V odborné šachové terminologii se však používá souborné označení *kameny*. V počátečním postavení je na šachovnici 16 figur a 16 pěšců, celkem 32 kamenů.

Názvy jednotlivých kamenů (*král*, *dáma*, *věž*, *jezdec*, *střelec*, *pěšec*) jsou zcela nesporné. Vyskytne-li se občas jiný název, je to buď označení neoborné (královna, sedlák, běžec apod.) nebo slangové (kuň, pěšák, pion, laufr, bába, fok apod.). Tyto neoborné nebo slangové výrazy nemají ovšem v odborné terminologii místo.

Každá strana má v základním postavení dva střelce. Jeden

z nich se pohybuje po polích černých, druhý po polích bílých. Často je třeba označit přesně jednoho ze střelců. Opisný výraz *střelec pohybující se po polích bílé barvy* (nebo *po bílých polích*), jehož se tu a tam používá, je hodně těžkopádný. Označení *dámský střelec* a *královský střelec* podle toho, na které polovině šachovnice stál střelec v základním postavení, se neosvědčil, protože obzvláště méně zkušený šachista by jen s velkými potížemi poznal, o kterém střelci se právě hovoří. Velmi často totiž tzv. *dámský střelec* stojí na královském křídle a naopak, podle toho jak se mění situace na šachovnici. Užívání těchto termínů tedy zůstalo omezeno zejména na první fázi partie, kdy původní postavení střelců zůstalo zachováno nebo je lze snadno odvodit. Zřejmě pod vlivem ruštiny vzniklo označení *bělopolný (černopolný) střelec*, které vcelku vyhovuje („... pozice s černopolným střelcem...“ — Emil Richter, *Šachové končící hry*, Praha 1958, s. 12; „... je škoda ‚deklasovat‘ černopolného střelce...“ — Miroslav Filip v Čs. šachu, 1965, č. 12, s. 178; „... aby černopolný střelec zasáhl do hry...“ — Luboš Kaválek v Čs. šachu 1965, č. 12, s. 184 aj.). Tyto složeniny připomínají jiné složeniny typu *hnědouhelný, pestrobarevný* apod.

Nám připadá samozřejmě, že hráč hrající bílými kameny je *bílý*, hráč hrající černými kameny *černý*. Hraje tedy spolu bílý a černý. U Rusů však spolu hrají *bílá* a *černé* (kameny). Zatímco my říkáme, že *bílý stojí lépe*, ruština (nebo např. i bulharština) připisuje tuto vlastnost kamenům a má tedy plurál (*belyje stojat lučše*). Hraje-li partii žena, pozorujeme však v naší terminologii zřetelné rozpaky, jak označit tu část kamenů, kterou vede. *Bílý stojí lépe* nebo *bílá stojí lépe*? *Černý získal materiál* nebo *černá získala materiál*? Protože se označení *bílý* — *černý* zřetelně vztahuje k osobě hráče, lze dobře využít možnosti, které nám dává český jazyk, a důsledně přechylovat. Většina tisku však zachovává tradiční označení v maskulinu, takže čteme např.: *Bílý: Nováková, černý: Dvořáková* („... černá má silnou obranu...“ — Čs. šach 1965, č. 10, s. 157; ale: „černý se vzdal“ — tamtéž). Občas se v případě, že partii hrají ženy, hovoří v tisku o *vůdkyni bílých (černých)*, což lze přijmout jako stylistickou obměnu výrazů *bílá* — *černá*.

Tvůrcům posledních Pravidel českého pravopisu z roku 1957 nemohou šachisté odpustit *rošádu*. Až do vydání Pravidel se totiž v české šachové terminologii používalo velkou většinou termínu *rocháda* (a ovšem i *rochovat*). U slova *rocháda* vý-

slovnost kolísala (rošáda) i (rocháda); prvního způsobu výslovnosti používala většina rekreačních hráčů, druhého způsobu většina hráčů závodních. Zato jen málokdo vyslovoval š ve slově *rochovat*. Poslední Pravidla však předepsala jako jedině závazný termín *rošáda* (a z toho vyplývá i termín *rošovat*), a tisk se tomu — nikoli bez výhrad — podřídil. Např. v Pachmanově Taktice moderního šachu i Strategii moderního šachu, vydané po roce 1957, zachovává autor důsledně psaní s *ch*. V časopise *Československý šach* se však používá až na nepatrné výjimky, vzniklé patrně jen korektorovým přehlédnutím („... rochádové postavení krále...“ — Čs. šach 1965, č. 11, s. 163), zásadně formy s *š*, jak ji předepisují Pravidla. Slovník spisovného jazyka českého je benevolentnější a zaznamenává dublety jak ve výslovnosti, tak v pravopise, přičemž dává přednost podobám s *š* (SSJČ, sešit 24 z roku 1964). Dochází ke kuriózní situaci. Češi mají vyslovovat a psát *rošáda* a *rošovat* (slovesný tvar se ostatně nemůže opřít ani o výslovnost rekreačních šachistů!), t. j. přizpůsobili pravopis a výslovnost snad domnělé výslovnosti francouzské. Francouzi však používají výrazu *le roquer*, Němci *die Rochade*, Rusové *rokirovka*, Italové, z jejichž prostředí vůbec *rocháda* vyšla (byla zavedena v Itálii v 15. století a její název byl odvozen od slova *rocco* = věž), mají *arrocco*. Angličané sice mají pro rochádu výraz *castles*, věži však říkají *rook*. A tak tedy pravopis i výslovnost s *š* zůstávají v češtině naprosto ojedinelé. Domnívám se, že by se odborný šachový tisk měl navrátit k formě s *ch*, a dát tak podklad Pravidlům českého pravopisu k změně poněkud rigorózního stanoviska z roku 1957. S tím úzce souvisí jiný odborný termín, a to *fianchetto*, případně sloveso *fianchettovat*. Označuje se jím boční vývin střelce. Je to opět termín italského původu a opět, zvláště u rekreačních šachistů, převládá výslovnost s *š*. Protože však Pravidla pochopitelně nemohou zachycovat všechna odborná slova, zejména ne ta, která zůstávají omezena na poměrně velmi malou oblast uživatelů, nezachytila tento výraz. Výsledkem toho je, že v českém odborném tisku se — vedle *rošády* — vyskytuje nadále termín *fianchetto*.

Rochády rozeznáváme *krátké* a *dlouhé*. Označení *velká* a *malá*, které se ostatně v odborném tisku nevyskytuje, lze označit za nevhodné. Objevují se — snad pod vlivem slangu rekreačních hráčů — občas v publikacích, které nemají odborný charakter. Slovesný výraz *rochovat* je třeba tedy spojovat s výrazy *nakrátko* a *nadlouho*, nikoli *navelko* a *namalo*, což

se používá opět jen ve slangu. Ostatně Němci mají termíny *kurze (lange) Rochade*, Rusové *korotkaja (dlinnaja) rokirovka*, Italové *arrocco corto (luongo)* aj.

K určitému kolísání dochází při používání dvou blízkých termínů *postavení* a *pozice*. V povědomí šachistů jsou to synonyma, není to však tak jednoznačné. Výraz *postavení* lze zpravidla nahradit docela dobře výrazem *pozice* (např. „... Diagram zachycuje pozici...“ — F. Pithart, *Základy šachu*, Praha 1963, s. 23; „... v postavení diagramu...“ — J. Louma — J. Podgorný — E. Richter, *Oldřich Duras*, Praha 1954, s. 12). Není však obvyklé místo *postavení jezdece na d4* napsat „pozice jezdece“. Postavení má širší význam. Lze tak označit jak celkovou situaci na šachovnici, tak i umístění jednotlivého kamene. Pozice zůstává omezena pro označení většího počtu kamenů, zpravidla celé situace („... při postavení krále na e2...“ — E. Richter, *Šachové končící hry*, Praha 1958 s. 12; „... pozice černého je obtížná...“ — J. Šajtar v Čs. šachu, 1966, č. 3, s. 33).

Nerozhodný výsledek se nazývá *remíza*. Kromě toho dožívá ještě termín *remis* jako femininum buď nesklonné nebo v nepřímých pádech přejímající tvary substantiva *remíza*. Hovoříme o bojovné *remis* nebo *remíze* apod. Pravidla českého pravopisu i Slovník spisovného jazyka českého označují výraz *remis* jako nesklonné femininum i neutrum. To je zřejmý omyl. Spojení jako *zajímavé remis*, *shodli se na rychlém remis* nebo *v zápase byla tři nečekaná napínavá remis* se nepoužívají ani v odborném jazyku, ani ve slangu.

Partie často končí tak, že jeden z hráčů přestane pokračovat ve hře a uzná, že prohrál. Nemusí dojít k matu. Říkáme, že se vzdal. Často se vyskytuje vazba *vzdal partii* (zřejmě pod vlivem německé vazby *Er gab die Partie auf*), což před lety bylo odsuzováno jako vazba nečeská. Dnes se již nad větou *Tenista Stolle musil pro zranění zápas vzdát* nikdo nepozastaví, není tudíž důvodu, proč by se měla věta *Pachman vzdal partii* považovat za nespisovnou.

Nevzdá-li se některý z hráčů, dochází k situaci, že jeden dá druhému mat. Říkáme, že ho *zmatí*. Slovník spisovného jazyka českého charakterizuje termín *matit* jako termín šachového slangu. Je to však výraz, který má v odborné šachové terminologii naprosto pevné místo („... bílý matí již druhým tahem...“ — Miroslav Soukup, *Šachista úlohář*, Praha 1944, s. 31; „... jeho cílem je zmatit soupeřova krále...“ — F. Pithart, *Základy šachu*, Praha 1963, s. 36; „... bílý matí čer-

ného...“ — E. Richter, *Šachové končící hry*, Praha 1968, s. 15; „... zmacení krále vyžaduje...“ — tamtéž, s. 3; „... bílý druhým tahem nematí...“ — Čs. šach 1965, č. 11, s. 174). Sloveso *matovat* má typický nádech ne odbornosti a v odborném tisku jsem se s ním setkal snad jen jedenkrát („... soupeře nečekaně matoval...“ — šachová rubrika v časopise *Co vás zajímá* 1965, č. 9, s. 78), i tam však autorčin termín *zmatit* změnil redaktor nebo korektor patrně pod vlivem zmíněné charakteristiky ve Slovníku spisovného jazyka českého.

Získat (dobýt) materiál lze někdy i tak, že vlastní pěšec promikne na poslední řadu, kde se promění v libovolnou figuru vlastní barvy s výjimkou krále. Protože to bývá zpravidla nejsilnější figura, t. j. dáma, říkáme, že *pěšec jde do dámy* („Postup pěšce do dámy“ — název kapitoly u F. Pitharta, *Základy šachu*, Praha 1963, s. 50; „... uvolní se cesta do dámy...“ — tamtéž, s. 54; „dovést pěšce do dámy...“ — Čs. šach 1965, č. 11, s. 171; „... začíná pochodem do dámy...“ — Čs. šach 1965, č. 6, s. 95). Vazba *pěšec postupuje na dámu* je slangová a nezřetelná. Mohlo by jít i o postup pěšce proti soupeřově dámě. Hráč, který pěšce dovede na poslední řadu, *postaví si dámu* nebo *promění pěšce v dámu* (nebo ovšem v souladu s pravidly v jinou figuru).

Spotřebuje-li někdo v partii více času, než předpisují pravidla, prohrává partii překročením časového limitu. Zkráceně a správně se užívá vazby *překročil čas* nebo *prohrál překročením času*. Nevhodný je slangový výraz „prohrál na čas“ nebo „prohrál časem“.

V každém šachovém turnaji jsou stanoveny partie podle rozlosování na jednotlivé dny. První den se hraje první série partií, druhý den druhá atd. V odborné terminologii to jsou jednotlivá *utkání* (1. utkání, 2. utkání atd.). I v tisku se občas setkáme se slangovým výrazem „kolo“. Mezi kolem a utkáním je však rozdíl. Některý turnaj, obzvláště má-li méně účastníků, se hraje tak, že se každý hráč utká s každým, pak se však partie opakují s opačnými barvami. Tyto odvetné partie se hrají v odvetném, druhém kole. Tak například turnaj o osmi hráčích má normálně sedm utkání, hraje-li každý s každým jednou. Je-li tento turnaj dvoukolový, t. j. hraje-li se po sedmi utkáních dalších sedm utkání s opačnými barvami kamenů, má dvě kola, tj. čtrnáct utkání. Hraje-li každý s každým čtyřikrát, má turnaj čtyři kola a dvacet osm utkání (např. turnaj kandidátů mistrovství světa v roce 1962).

Utka-li se jeden hráč najednou s více soupeři, je to *simul-*

tánní produkce. Původně slangový výraz *simultánka* se dnes již jako slangový necítí a běžně se v odborném tisku užívá („...simultánka velmistra Flohra...“ — Zprávy sekce šachu MV ČSTV 1965, č. 3, s. 1302). Nedívá-li se hráč při hře na šachovnici a své tahy soupeřům jen diktuje, *hraje naslepo*.

V šachách existuje pravidlo, podle něhož se soupeři v provádění tahů existitelně střídají. Hráč, na kterém je řada, *je na tahu* a má nejen právo, ale i povinnost hrát. Někdy je to povinnost hodně trpká. Výjimečně totiž vznikají takové pozice, kde povinnost táhnout je vážnou nevýhodou a hráč by přivítal, kdyby tuto povinnost mohl přenést na soupeře. Pro takovou trochu paradoxní situaci nám chybí vhodný výraz. Naprosto se neosvědčila navrhovaná „past“, které se dnes užívá pro jedinou speciální pozici. S jistými rozpaky byl přijat ne zcela výstižný termín *nevýhoda tahu*. Ekvivalent k německému výrazu *Zugzwang* se však stále hledá. Toto německé slovo přešlo i do jiných jazyků (např. výraz *zugzwang* se v ruské odborné terminologii považuje za spisovný), vyskytuje se občas i v české odborné literatuře, většinou však v úvozovkách, a jeho slangový charakter nelze popřít.

Šachová terminologie je důležitou součástí šachové literatury. Je třeba jí věnovat pozornost zvláště dnes, kdy šachové kroužky na školách a v pionýrských domech jsou samozřejmostí a kdy organizovaných zájemců o šachy jsou desetitisíce.

Z P R Á V Y A P O S U D K Y

GRAMATICKÉ DIELO ANTONA BERNOLÁKA. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavelek. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1964, 556 strán.

V 1. zväzku edície Práce zo staršej slovenskej jazykovedy, ktorú začal vydávať Ústav slovenského jazyka SAV, vyšli základné práce Antona Bernoláka o slovenčine, ktorými Bernolák kodifikoval spisovnú slovenčinu založenú na západoslovenskom nárečí. Edícia, ako nás o tom v úvode informuje prof. E. Paulíny, prinesie gramatiky češtiny a slovenčiny a teoretické jazykovedné práce, ktoré napísali slovenskí autori až do vydania Krátkej mluvnice slovenskej od Martina Hattalu r. 1862.

Vydanie gramatického diela Antona Bernoláka predstavuje závažný jazykovedný, ba širšie kultúrno-politický čin. Je to preto, lebo ako uvádza E. Paulíny, dielo Antona Bernoláka má čo povedať aj dnešku. Živé je podľa Paulínyho Bernolákovo základné stanovisko pri normovaní spisovného jazyka, totiž vyzdvihnutie úzu ako najdôležitejšieho momentu pre kodifikáciu spisovného jazyka. Bernolák vyšiel z úzu vzdelancov; pritom mal na mysli úzus vzdelancov, ktorý je najmenej zasiahnutý češtinou. Tak sa za východisko nového spisovného jazyka vzala kultúrna západo-slovenčina, najmä v tej podobe, v akej sa formovala v trnavskom centre a v tlačenej katolíckej literatúre.

Bernolák napísal svoje jazykovedné práce po latinsky. Je to celkom pochopiteľné, pretože administratívnym a cirkevným jazykom bola vo vtedajšom uhorskom štáte, do ktorého patrilo aj Slovensko, latinčina. Že základné jazykovedné diela, ktoré kodifikovali nový spisovný jazyk, neboli napísané vo vlastnom jazyku, ale v cudzom, v danom prípade európskom vedeckom a cirkevnom jazyku, nie je nejako prekvapujúce. Napr. aj iné podobné základné dielo, ktoré položilo základy novočeského spisovného jazyka, dielo Ausführliches Lehrgedäude der böhmischen Sprache z r. 1809 (rovnako aj ďalšie vydanie „častočne skrátené, čiastočne prepracované a rozšírené“ z r. 1819 pod názvom Lehrgebäude der böhmischen Sprache) vyšlo v nemeckom jazyku, a nie v českom.

Dielo Antona Bernoláka je v uvedenej edícii vydané jednak v pôvodnom, latinskom znení (vždy na ľavej strane knihy s párnymi číslami stránok), jednak v preklade v slovenskom znení (na pravej strane s nepárnymi číslami stránok). Takto aj dnešný čitateľ, ktorý nie je už natoľko oboznámený s latinčinou ako čitateľ v dobe Bernolákovej alebo aj čitateľ z nedávnej minulosti (prípadne vôbec nie je s latinčinou oboznámený), má možnosť sledovať výklad Antona Bernoláka o jednotlivých

otázkach slovenského jazyka. (Podobne Dobrovského Podrobná mluvnice jazyka českého vyšla znovu r. 1940 nákladom Komisie pre vydávanie spisov Jozefa Dobrovského pri Kráľovskej českej spoločnosti náuk, pričom na ľavej strane sa uvádza text prvého vydania, na pravej strane text druhého, zmeneného vydania; preklad do češtiny tu však nie je.)

Ako sa už konštatovalo v odbornej jazykovednej literatúre (pozri V. Dujčíková-Slivková, *Pramene Bernolákovej gramatickej terminológie*, Slovenské odborné názvoslovie 5, 1957, 65–68), Bernolák uvádza vo svojich jazykovedných dielach v zátvorke za latinským termínom aj domáci ekvivalent. Pritom domáce termíny sú zväčša prevzaté z predchádzajúcich gramatík i menších gramatických prác. Opieral sa teda o staršiu domácu terminológiu (rovnako aj českú; pozri J. Stanislav, *Anton Bernolák a Slovanstvo*, Jazykovedný sborník 1–2, 1946–1947, 16). Jeho vkladom do práce na uštievaní slovenskej gramatickej a či širšie jazykovednej terminológie bol výber z existujúcich starších termínov; Bernolák totiž v tých prípadoch, kde boli viaceré termíny na označenie rovnakého pojmu, vybral zväčša také termíny, ktoré sa neskôr v našej jazykovednej terminológii natrvalo ustálili. Tak napr. pri termínoch pre jednotlivé slovné druhy používal pre substantívum termín *podstatné meno* (hoci v staršej literatúre pred Bernolákom sa tu používali aj termíny *samostatné gméno* alebo *podstatné jméno*). Pre adjektívum používa termín *prídavné meno*, kým termíny *spolustatné jméno*, *prídavnance*, *prídavanlivé jméno* a *príslovce* (na označenie prídavného mena) neprijíma, neuvádza. Podobne používa termín *zámeno* (Rosove a Doležalove termíny tu boli *místojméno*, *místojménce*), pri slovese používa termín *slowo* (termínu *slowo* dáva prednosť pred kalkom z nemčiny *časoslowo*) atď. Poznamenajme, že postup, ktorý je u Bernoláka, totiž uvádzanie domácich termínov pri latinských termínoch, je u nás bežný aj u iných autorov; podobne postupuje napr. M. Hattala, ako to konštatuje E. Jóna (pozri *Jazykovedný časopis* 7, 1953, 21). Dobrovský domáce ekvivalenty, teda české termíny k príslušným nemeckým termínom v uvedenej gramatickej práci neuvádza.

Vo vydaní, ktoré máme pred sebou, máme veľmi dobrú možnosť porovnávať existujúcu terminológiu s terminológiou, ktorú používal A. Bernolák, pretože v slovenskom znení textu sa dostávajú k sebe dnešné termíny a Bernolákovy (uvádzané v zátvorke za príslušným latinským termínom na vysvetlenie). Slovenský preklad latinského textu Bernolákových jazykovedných prác priam lapidárne potvrdzuje spomínané konštatovanie, že Bernolák z existujúcich možností vybral vo väčšine prípadov taký termín, ktorému dal vývin v našej jazykovednej terminológii za pravdu. Z textu sa môžeme presvedčiť, že aj v niektorých prípadoch, kde pre príslušný pojem použil najprv vedľa seba dva domáce termíny ako synonymné výrazy, v ďalšom výklade o príslušnom jave používa len

jeden termín, a to ten, ktorý sa používa aj dnes. Napr. v kapitole De accentibus Literatum – O prízvukoch písmen uvádza za latinským termínom *accentus* termíny *hlasuznak* a *prízvuk*, pričom termín *hlasuznak* je tu na prvom mieste. V ďalšom výklade v tejto kapitole však používa iba termín *prízvuk*; rozoznáva tu *dluhí prízvuk* (= dĺžeň), *prízvuk tekúci*, inými nazývaný *mäkky* alebo *jemný* (dnes *mäkčeň*), *prízvuk tvrdý* za latinský termín *accentus asper seu durus* (ležatá čiarka nad písmenom, napr. *ġ*). Dnes sa používa termín *prízvuk*, kým termiň *hlasuznak* zanikol. (Treba, pravda, uviesť, že významová náplň termínu *prízvuk* u Bernoláka a v dnešnej jazykovednej terminológii sa nezhoduje; Bernolák pod *prízvukom* rozumie, ako sme uviedli, diakritické znamienka, kým v dnešnej jazykovednej terminológii sa termínom *prízvuk* označuje väčší dôraz na niektorej slabike v slove dosiahnutý intenzitou alebo zvýšením hlasu.)

Bernolák však nie vo všetkých prípadoch uvádza k príslušnému latinskému termínu aj domáci slovenský ekvivalent. Tak napr. v kapitole o prídavných mene nachádzame domáci termín pre prídavné meno (*ména prídavné*), ale nie sú tu domáce výrazy na označenie jednotlivých druhov prídavných mien (akostných, prívlastňovacích). Chýba domáci termín pre latinský termín *comparatio*, v kapitole o číslovkách termíny pre jednotlivé druhy čísloviek; toto konštatovanie sa vzťahuje aj na kapitoly o iných slovných druhoch. V týchto prípadoch nemáme možnosť porovnávať Bernolákovu a dnešnú jazykovednú terminológiu.

Pravda, Bernolák má aj termíny prevzaté zo starších prác, ktoré sa v ďalšom vývine našej jazykovednej terminológie odstránili. Platí to napr. o termínoch pre gramatiku a jednotlivé jej „časti“, ako sa vymedzujú v úvode Slovenskej gramatiky: *slovenská gramatika* – *dobromluvnosť slovenská*, *ortoeopia* – *dobročítanlivosť*, *etymológia* – *slovpremeňňeň*, *syntax* – *slowspogeňň*, *prozódia* – *dobrowislownosť*, *ortografia* – *dobropisebnosť*. Zaujímavosti sa dajú zisťovať aj pri niektorých iných termínoch, napr. *propria* sa tu označujú rovnakým domácim termínom, aký sa používa na označenie týchto slov aj dnes (*wlástné méno* – *vlastné méno*), kým všeobecné podstatné mená sa označujú termínom *ňewlástné aneb obecné méno*, t. j. na prvom mieste sa označujú zápornou podobou, utvorenou od pomenovania *vlastné méno*, na druhom termínom, ktorý vlastne zodpovedá dnešnému termínu (*obecné méno* – *všeobecné méno*). Pozri napr. aj termín *nigaki rod* pre stredný rod (v poľštine rodzaj nijaki) atď.

Na tomto mieste nemôžeme robiť nejaký rozbor Bernolákových termínov. Prekladateľ J. Pavelek v kapitole Poznámky a vysvetlivky konštatuje, že „podrobnejší rozbor by si zaslúžili aj všetky gramatické termíny, ktoré sa v Bernolákovom diele vyskytujú, čo sa tiež nemohlo uskutočniť už v tomto vydaní“ (str. 532). Bude potrebné vyexcerpovať všetky jazy-

kovedné termíny u Bernoláka, zistiť presne, odkiaľ ich Bernolák prevzal, preštudovať podrobnejšie Bernolákovo používanie termínov v tých prípadoch, kde má viaceré termíny na označenie tohože pojmu, atď. Na niektoré prípady sme tu stručne upozornili.

Vydanie Bernolákových jazykovedných prác v originálnom znení i v slovenskom preklade je takto cenným príspevkom pre prehľadnejší výskum vývinu slovenskej jazykovednej terminológie, v danom prípade terminológie Bernolákovej. Skutočnosť, že Bernolák uvádzal popri latinských termínoch aj zodpovedajúce slovenské ekvivalenty, ukazuje, že mal zmysel pre terminologické otázky. Vo svojich kodifikačných dielach kládol takto základy pre ustaľovanie slovenskej jazykovednej terminológie. Tieto základy boli pritom tým cennejšie, že Bernolák, ako sme to uviedli, mal pri výbere termínov zo staršej zásoby pomerne šťastnú ruku.

Bernolákovej terminológie (popri terminológii Dobrovského a Ciegelského) sa pridíval vo svojich jazykovedných prácach ďalší kodifikátor spisovnej slovenčiny, Ľudovít Štúr (pozri V. Dujčíková-Slivková, *Štúrova gramatická terminológia*, Slovenské odborné názvoslovie 4, 1956, 65). Vydanie Bernolákových jazykovedných prác je takto príspevkom aj pre ďalšie štúdium Štúrových jazykovedných prác, v našom prípade aj pre štúdium Štúrovej jazykovednej terminológie. Očakávame, že v krátkom čase prinesie edícia Práce zo staršej slovenskej jazykovednej literatúry, v ktorej je Bernolákovo jazykovedné dielo prvým zväzkom, ďalší zväzok, ktorý bude obsahovať Štúrove jazykovedné práce. Pri štúdiu ďalšieho vývinu slovenskej jazykovednej literatúry a myslenia o jazyku na Slovensku (v tom aj vývinu slovenskej jazykovednej terminológie) nemožno sa, pravda, obmedziť len na práce, ktoré vyjdú v edícii Práce zo staršej slovenskej jazykovedy; bude potrebné vydať aj novšie závažné práce o slovenčine, ktoré vyšli po Hattalovej Krátkej mluvnici slovenskej. Na edíciu Práce zo staršej slovenskej jazykovedy by mala nadviazať edícia s prácami z novšej a najnovšej slovenskej jazykovedy. Aj niektoré z takýchto prác sú totiž dnes pomerne ťažko prístupné (napr. niektoré práce S. Czambľa). A potrebné sú, samozrejme, aj dobré kritické komentáre k týmto prácam, pretože, ako sa ukazuje, nie vždy sa niektoré staršie výklady správne v ďalšej literatúre chápu a podávajú, ako ukazuje napr. výklad juhoslavizmov u S. Czambľa (pozri jednu takúto kritickú poznámku E. Paulinyho vo Fonologickom vývine slovenčiny, Bratislava 1963, 37). To isté sa týka aj nesprávneho chápania a interpretovania niektorých termínov u starších autorov. Ukazuje sa, že na tomto úseku bude v slovenskej jazykovede ešte dosť roboty.

Ladislav Dvonč

